

זיכרון וזהות: סוציולוגיה של ויכוח ההיסטוריונים בישראל

בשנים האחרונות מתחולל בישראל ויכוח בין היסטוריונים "ישנים" ל"חדשים". הדים סוערים ממנו הגיעו לציבור הרחב. הוויכוח זכה לכיסוי נרחב בעיתונות הכתובה והמשודרת, הועמד במרכז שורה של כנסים אקדמיים ואף היה לנושא המרכזי במספר כתבי-עת וקבצים מדעיים, חלקם פורסמו וחלקם עוד יפורסמו.¹ אחד השיאים בוויכוח, לפחות מבחינת ההתרגשות הציבורית, היה הפולמוס במוסף הארץ, שהתעורר בעקבות רשימה מאת הסופר אהרון מגד, המזוהה עם תנועת העבודה. מגד ביכה את גורלם של "כל הניסוחים היפים שבשמם קראנו בתום-לב, ועליהם התחנכנו אנו וילדינו במשך שניים-שלושה דורות – כמו 'אולת הקרקע', 'כיבוש עבודה', 'קיבוץ גלויות', הגנה וכו'", ואשר עתה מוצגים כצביעות ואחיות עיניים, ודחה את הבשורה של ההיסטוריה החדשה לפיה "רוב הוודאיות שנקבעו בתודעתנו ובהווייתנו, שקר הן". הוא תקף בחריפות את ההיסטוריונים החדשים, האשימם בשירות אויבי מדינת ישראל, והמשילם לנגיף ממאיר: "גל המכלה מעט-מעט את הנוגדנים בגופנו ומרפה את הידיים" (מגד 1994).² לא מכבר היה הוויכוח לעניין "ממלכתי" כמעט

* חיבור זה מציג מסגרת פרשנית לדיון בנושא ההכרה ההיסטורית בישראל. בעת השלמת כתב-היד של חיבור זה המשיכו להופיע פרסומים חשובים בנושא שלא ניתן היה להתייחס אליהם. העיסוק הביקורתי ההולך וגובר בעבר ובכתיבת-העבר (וראה גם הערות 1-3 להלן) מחוק את טיעוני כי לפנינו תופעה תרבותית רחבה.

גרסאות קודמות של חיבור זה הוצגו בפני הפורום הבין-תחומי באוניברסיטת חיפה, הסמינרים המחלקתיים של החוג לסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה, החוג למדעי ההתנהגות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב והמכון להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות באוניברסיטת תל-אביב, וכן בכנסים של האגודה הסוציולוגית הישראלית ושל ה-Association for Israel Studies. אני מודה למשתתפיהם על הערות מאירות. תודה על הערות שניתנו בהזדמנויות שונות ואשר תרמו לשכלולו של החיבור, אני חב לעמיתיי דבורה ברנשטיין, גבי פיטרברג, לב גרינברג, שרית הלמן, אורן יפתחאל, סמי סמוחה ונתן (נוסי) שניידר, ובמיוחד לנאוה שרייבר.

1. ב-1994 התקיימו מספר כנסים וימי עיון בולטים בנושא במוסדות מחקר והשכלה גבוהה, ביניהם: "אידיאולוגיה ומתודולוגיה בוויכוח ההיסטוריונים" במכון ון ליר בירושלים (12 בספטמבר 1994); "הציונות במשפט המחקר ההיסטורי והסוציולוגי" ביד טבנקין (19 באוקטובר 1994); "ציונות ופוסט-ציונות" באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ובמרכז למורשת בן-גוריון (אפריל 1994); "ההיסטוריוגרפיה הציונית מחזקת רביזיה" באוניברסיטה העברית בירושלים ובאוניברסיטת חיפה (29-30 בנובמבר 1994); "רדה-ביזיה: חושבים מחדש מיתוסים מקומיים" באקדמיה בצלאל (14 בדצמבר 1994). מספר כתבי-עת הקדישו מקום נרחב, ואפילו גליונות מיוחדים, לשאלות הזהות, הזיכרון הקולקטיבי וההיסטוריוגרפיה בישראל, ביניהם תיאוריה וביקורת 4, 1993; אלפיים 10, 1994;

History and Memory 7(1), 1995, Special Issue: Israeli Historiography Revisited; edited by Gulie Ne'eman Arad; *Studies in Contemporary Jewry: An Annual X*, 1994, Reshaping the Past: Jewish History and the Historians; edited by Jonathan Frankel

2. הפולמוס סביב מגד התחיל במוסף הארץ, וגלש משם לזרם של תגובות ותגובות-נגד בעיתונות

כאשר שר בממשלה, שר החינוך, התרבות והספורט, אמנן רובינשטיין, מצא לנכון להצטרף לקלחת ויצא בהתקפה חריפה כנגד ההיסטוריונים (והסוציולוגים) החדשים, בטענה כי מגמתם היא "לקבור" את הצינונות: "להציג אותה כתנועה קולוניאליסטית וגזענית במהותה, לייחס לה את כל חטאי הלאומנות החשוכה בלי לגלות כלפיה שמץ מהאהדה וההבנה שאנשי שמאל נוהגים לגלות כלפי תנועות לשחרור לאומי; ומעל לכל, להציג את עצם הקמתה של ישראל כמעשה עוול ועושק" (רובינשטיין 1995:3).

חיבור זה לא יעסוק ב"מה" של הוויכוח, אלא ב"מדוע" שלו; לא בתכנים שבהם דנים ההיסטוריונים, כי אם בתבנית ההתדיינות ההיסטוריונית. הנחתי היא כי הוויכוח עצמו הוא אירוע תרבותי בעל משמעות, ולפיכך חשיבותו מצויה לא רק במישור "האמת ההיסטורית" המתגלה באמצעותו, אלא אף, ובעיקר, ב"אמת הסוציולוגית" המתגלמת בו. במלים אחרות, ענייני הוא בוויכוח המתנהל בימים אלה, ולא בימים ההם שעליו הוא נסוב. הסקירה המבוקית של תכני הוויכוח שתוצג להלן היא, לפיכך, רק בבחינת רקע לעיונו, ונמנע בה מפירוט או אפילו מהפניות סדורות לספרות (לבד מהפניה לכותבים בולטים, שהיא בבחינת קצה-חוט שהקוראים יכולים למשוך בו). כדי להדגיש את סמיכות העניינים ביניהם ייכרכו בסקירה זו יחדיו ויכוחי ההיסטוריונים והסוציולוגים, אך לא ארחיב על המחלוקות הסוציולוגיות שבהן עסקתי בנפרד (רם 1993; Ram 1995a). לצורך התמצות יסווג הוויכוח לשלושה תחומים נושאים עיקריים: הסכסוך הלאומי הישראלי-ערבי; המדיניות החברתית של תנועת העבודה; והתרבות הצינונית-עברית.

הסכסוך הלאומי הישראלי-ערבי הוא תחום ההתמחות של הגרעין המוכר כ"היסטוריונים החדשים". היסטוריונים אלה ערערו על התפיסה המקובלת של מדיניות החוץ והביטחון של מדינת ישראל, בעיקר (בשלב זה) לגבי שנות הארבעים והחמישים. בין השאר הם גרסו כי מדינת ישראל דחתה (או, למצער, לא ניצלה) הזדמנויות של הידברות עם מדינות ערב (Flapan 1987; Slater 1995), או, לחילופין, הגיעה להסדר עם ירדן על חשבון הפלסטינים (Shlaim 1988; Pappé 1992), וזאת בניגוד לעמדה הרווחת לפיה החברה הישראלית הינה שוחרת שלום ומנהלת מאבק אלים רק ב"אין ברירה": היונה הנושאת חרב בעל-כורחה שבכותרת ספרה של אניטה שפירא (1992). עוד נטען, כי לישראל אחריות נכבדה להיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים, עקב מדיניות גירוש שנקטו מפקדים בכירים במלחמת 1948 בעידוד סמוי, או בהסכמה שבשתיקה, של הדרג המדיני העליון, ואף עקב מדיניות "אי-השיבה" שנקטה ישראל בהמשך (מוריס 1989, 1991). טענה זו נדחתה מכל-וככל על-ידי היסטוריונים אפולגטיים (טבת 1989). בנוסף הוצגה מדיניות הביטחון של שנות החמישים, ובעיקר פעולות הגומל, כמדיניות צבאית הרפתקנית שהובילה להסלמה ולמלחמה מיותרת ב"1956. כחלופה אפשרית לקו ה"אקטיביסטי" של בן-גוריון מועלה הקו ה"מתון" יחסית של שרת (Morris 1993; כפכפי 1995; פפה 1986), זאת לעומת הגרסה המקובלת, הרואה בישראל מדינה מתגוננת ומרתיעה, אך לא תוקפנית (בר-און 1991).

סוציולוגים ביקורתיים שעסקו בתקופה העות'מאנית והמנדטורית ערכו ניתוחים מקבילים, אשר הציגו את ההתיישבות הצינונית כמפעל קולוניאטורי של כיבוש ונישול, זאת בניגוד לזרם המרכזי במדעי החברה אשר העדיף את הפרספקטיבה של "התפתחות דואלית", זו לצד זו, של חברה ערבית

- הכתובה והמשודרת. משפע הכתבות המאמרים הנוגעים לעניין ניתן להזכיר רק מעט: אהרונסון 1994, בר-און 1995, זרטל 1994א, יונה 1994, מוריס 1994א, מרגלית 1994, פיטרברג 1994, פפה 1994א ו-1994ב, פרי 1994, לאור 1994, קימרינג 1994א ו-1994ב, רבינוביץ 1994, רם 1994, שגב 1994. נזכיר עוד כי באותה תקופה עסקה דעת הקהל במחלוקות מקבילות רבות, כגון סביב הדרמה הטלוויזיונית חשפט קסטנר, סביב הסרט רשימות שינדלר, סביב המחזה זונה שנס ועוד ועוד. בהקשר זה הקדיש השבועון *Jerusalem Report* "סיפור שער" לנושא "גיבורי ישראל תחת התקפה" (Ben-David 1994). מאוחר יותר התעוררו פרשיות היסטוריות רגישות נוספות, ובהן טענות בדבר רצח שבויים מצרים במלחמת סיני וחטיפת ילדי תימן.
3. הדיון התנהל מעל דפי עיתון הארץ. אמנן רובינשטיין כתב בתגובה למאמר של אורית שוחט (1995). לדיון שהתפתח הצטרפו זאב שטרנהל (1995א; 1995ב), שלמה אבינרי (1995) וברוך קימרינג (1995). בעקבות הדיון פרסם הארץ רבישיח "על צינונות, פוסט-צינונות ואנטי-צינונות" בהשתתפות בני מוריס, אילן פפה, תום שגב, יואב גלבר, יוסף גורני ואמנן רובינשטיין (ראו מרגלית [מנחה] 1995).
4. Shafir 1989; Kimmerling 1983; שפיר 1993; ארליך 1993.

נחשלת וחברה יהודית מודרנית (אייזנשטדט 1967; הורוביץ וליסק 1977). סוציולוגים אף קבעו כי בישראל נוצרה תרבות מיליטריסטית, התורמת לשעתוק הקונפליקט (קימרלינג 1993; בן-אליעזר 1995). כל הטיעונים הללו גורעים, כאמור, מתדמיתה האזרחית ושחרת השלום של ישראל.

תחום מחלוקת שני הוא המדיניות החברתית של תנועת העבודה. בניגוד לתמונה האידיאליסטית של הלוציות ושל "סוציאליזם קונסטרוקטיביסטי" אשר העלו סוציולוגים והיסטוריונים בעבר (אייזנשטדט 1967; שפירא 1980; גורני 1993, 1973), אפיין זאב שטרנהל (1995) את תנועת העבודה כ"לאומית אורגנית" וקבע כי אידיאולוגיית השוויון שלה לא היתה אלא מכשיר לגיוס לאומי, שלא היתה מאחוריו כל כוונת מימוש. שורה של חוקרים ממדעי החברה העלו טענות דומות, בין אם לגבי המניפולטיביות הכוחנית של ארגוני תנועת העבודה (שפירא 1993, 1975; גרינברג 1993), בין אם לגבי מדיניות אכלוס, עבודה, חינוך ורווחה, המפלה ודוחקת לשוליים את הערבים אורחי ישראל,⁵ ובין אם לגבי שליטה באוכלוסיה זו באמצעות אזרחות חלקית ודמוקרטיה-אתנית.⁶

לביקורת קשה זכה דפוס קליטת העולים מארצות המזרח התיכון וצפון אפריקה בשנות החמישים והששים. הסוציולוגיה הממסדית ניתחה עניין זה במונחים של "מיוזג גלויות", שבו מסתגלים העולים המסורתיים לחברה מודרנית (אייזנשטדט 1967; בר יוסף 1969). הסוציולוגיה הביקורתית, לעומת זאת, ניתחה אותו עניין במונחים של יצירת מעמדות במשק קפיטליסטי. הטענה היתה כי תנועת העבודה (בעיקר מפא"י) יזמה תיעוש עתיר עבודה אשר מיקם את המזרחים בתפקידים פרולטרניים ושוליים (סבירסקי 1981; סבירסקי וברנשטיין 1993) והצמיח מקרב האשכנזים בורגנות חדשה (רוזנפלד וברמי 1979א, 1993). גם בהמשך תועלו ילדי המזרחים למסלולי חינוך ושירות צבאי ששעתקו את אי-השוויון (סבירסקי 1990, 1995; לוי 1993; נהון 1993), והתרבות היהודית-ערבית דוכאה (שווחט 1991, 1993; פיטרברג 1995; Alcalay 1993). השוויון בין גברים לנשים בתנועת העבודה גם הוא נחשף כמיתוס (ברנשטיין 1993, 1987; פוגל-ביזוי 1991). במאמר מוסגר ייאמר שלאחרונה צופים כי תהליך השלום ויצירת "המזרח התיכון החדש", הנוח לעסקים, לא ישפר, ואולי אף ירע, את המעמד החברתי-כלכלי של המזרחים בישראל (סבירסקי 1993; סמוחה 1993).

תחום המחלוקת השלישי שיאוזכר כאן הוא התרבות הציונית-עברית. תיזה מרכזית בתחום זה העלה אמנון רוקרצקין (1994; 1995), אשר טען כי אבן היסוד בהבניית הזהות הארץ-ישראלית היתה דחיסת ההיסטוריה והתרבות היהודית, על רב-גוניתה, לנרטיב-העל הציוני של שלילת הגולה ומרכזיות ארץ-ישראל. הדימוי העצמי החיובי של הציוני התבחן תוך הנגדה לדימוי השלילי של היהודי. ה"פלטנינגטוריות" הזו גרמה לדעת אחדים לכך שבעת אסון, בתקופת השואה, עמדה הנהגת היישוב מנגד ובמקום להפנות את כל מעייניה להצלת יהודים המשיכה להתרכז ב"בניין הארץ" (בית צבי 1977; גרודינסקי 1994; שגב 1991). טענה זו מכחישה הורם המרכזי בהיסטוריוגרפיה, המתמקד בחוסר האונים ובאלם שבהם לקחה ההנהגה, שעשתה כמיטב הבנתה ויכולתה בתנאי הימים ההם.⁷ טענה נוספת גורסת כי בישראל נעשה שימוש בזכר השואה באופן תכליתני ופוליטי, ועל כן היא הוצגה רק מצד ה"לקח" הציוני שלה, זאת על חשבון ההזדהות האנושית עם הקורבנות והפקת לקחים אוניברסליים.⁸ באופן מוכלל יותר, טיעונים אלה ואחרים מערערים על התפיסה העצמית של הציונות, כאילו היא ביטוי הכרחי ובלעדי של ההיסטוריה והתרבות היהודית.⁹ כמו בעניין הערבים הפלסטינים, כך אף בעניין המהגרים המזרחים וכך גם בעניין יהודי אירופה, מערערות הסוציולוגיה הביקורתית וההיסטוריה החדשה על הסיפור המקובל של החברה הישראלית, סיפור המתמצה באמרות כגון "ארץ ללא עם ועם ללא ארץ", "אין עם מי לדבר", או "כל ישראל ערבים זה לזה". במקום זאת מוצג סיפור האינטרס העצמי של ה"יישוב הוותיק", אל נוכח "אחרים" שנושלו מאדמתם ומזכויותיהם או שנדחקו לשוליים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים.

5. ראו רוזנפלד וברמי 1979ב; רוזנבק 1995; Shalev 1992; Yiftachel 1992; Al Haj 1995.

6. ראו סמוחה 1980; לוטטיק 1985; פלד 1993; בשארה 1993.

7. ראו אשכול-יגומן 1994; באואר 1993, 1994; טבת 1994א, 1994ב; ויץ 1994; מיכמן 1994; פורת 1990, 1986.

8. ראו דינר 1988; וסרמן 1986; זרטל 1994א; פירר 1989; צוקרמן 1993.

9. ראו פירר 1985; עברון 1988; ליבס 1992; ברנאי 1995; Ram 1995b; Ben Yehuda 1995; Zerubavel 1995.

מן ההקדמה לעיל עולה בבירור כי אין עסקין בעניין אקדמי פנימי גרידא, כי אם בהתרחשות בתחום התרבות הפוליטית הכללית בישראל. אחד לאחד מאוימים לאחרונה ה"אתוסים" וה"מיתוסים" התשתיתיים של החברה הישראלית, הרשמיים, העממיים והמחקריים גם יחד, ומעורער דימויה העצמי כחברה שוחרת שלום, שוויון ואחוזה. להלן אציע מסגרת לפירוש סוציולוגי של התרחשות זאת. אחלץ את ויבוח ההיסטוריונים מן האקדמיה, אמקם אותו בהקשר סוציולוגי פוליטי רחב ואטען כי הוא משקף התמודדות מתחדשת על הגדרת הזהות הישראלית. כאמור, כדי לחשוף את ה"שלב" הסוציולוגי של הוויכוח, לא אעסוק ב"בשר" ההיסטוריוני שלו, היינו בתכנון, ואתרכו בתבניתו כאירוע תרבותי. טענתי היא, כמשתמע, כי ויכוח ההיסטוריונים המתחולל לאחרונה בישראל חורג בעוצמתו ובמשמעותו אל מעבר לפלוגתות שבשגרה שבין אנשי אקדמיה. השלב האחרון בוויכוח מתאפיין בהקבלה שבין הוויכוח לבין מתחים פוליטיים והיסטוריים המתהווים בישראל, בויקה ההדוקה שבין הוויכוח הפנים-אקדמי לבין השיח הציבורי והתקשורתי, בהתכנסות של כמה מוקדי מחלוקת נבדלים לכאורה בצומת אחד, ובבולטות של עמדות ביקורתיות ורדיקליות בדיון. מאפיינים אלה מחזקים את הטענה המרכזית שתועלה כאן: ויכוח ההיסטוריונים מבטא ומעבד מאבק על הזיכרון הקולקטיבי בישראל, מאבק העשוי לבשר תמורה צפויה בהגדרת הזהות הישראלית.

ויבוחי היסטוריונים: המקומי והכלל-עולמי, העצמי והאחר

ויבוחי היסטוריונים אינם ייחודיים לישראל. בשנות השמונים המאוחרות ובשנות התשעים זכו לעניין רב ויבוחים כאלה שהתקיימו בגרמניה (Maier 1988; Berger 1995; וולקוב 1991), בצרפת (Gildea 1994; Rouso 1991) ובארצות-הברית.¹⁰ אך למעשה זוהי תופעה חובקת-כל כמעט, מיפן ואוסטרליה, דרך הודו, אפריקה ואמריקה הלטינית ועד קנדה. כל הוויכוחים הללו, וזה הישראלי בתוכם, התרחשו על רקע של משברי זהות לאומיים, ובאופן מוכלל יותר על רקע משבר הזהות הלאומית עצמה, ואולי אף הזהות ה"מערבית" בכללה, בעידן הקפיטליזם הגלובלי והתרבות הפוסטמודרנית. בכלום היתה ההיסטוריה לזירת התנצחות, שבה קבוצות חברתיות ופוליטיות שעד כה התקיימו בשולי "הסיפור ההיסטורי" הלאומי המקובל, מתמודדות על התקבלותו של "הסיפור היסטורי" שלהן, ובאמצעותו על הלגיטימיות שלהן ועל מעמדן. בהתמודדויות הללו נחשפות צפונות ההווה לא פחות, אם לא יותר, מאשר צפונות העבר.

במקרה הישראלי טרם נתבררה לאשורה המשמעות המקיפה של הוויכוח. אפילו חלק מן המתווכחים עצמם מתכחשים לרובד התתי-קרקעי, הקונטקסטואלי, של הוויכוח, ומעדיפים להתגדר ברובד החשוף, הטקסטואלי, שלו. בעוד שבמישור הטקסטואלי "ויבוח ההיסטוריונים" נסוב על מקבץ של מחלוקות נפרדות שנתגלעו בין היסטוריונים בישראל על אודות ההיסטוריה היהודית, תולדות ארץ-ישראל, התנועה הציונית ומדינת ישראל, הרי במישור הקונטקסטואלי זהו ויכוח כולל על ההכרה ההיסטורית הלאומית הרשמית של מדינת ישראל, שהיא גם ההכרה ההיסטורית העממית הרווחת בה, היינו הציונות.

נקודת מוצא אפשרית לדיונו בכתיבה האקדמית מצויה דווקא בשוק המזון. יום אחד בשלהי 1995, בישרו כותרות העיתונים בישראל כי החלב העמיד מתוצרת חברת תנובה שעלה על שולחנה של כמעט כל משפחה בארץ, מכיל חומר החשוד כגורם מסרטן. תעתועים מסוג זה אינם נדירים כל-כך, אבל תנובה אינה סתם חברה, והחלב שלה אינו סתם משקה. תנובה היא חברה ציבורית שנוסדה בשנות העשרים כקואופרטיב המסונף לחברת העובדים של ההסתדרות הכללית, כזרוע של מפעל ההתיישבות החקלאי השיתופי העברי בארץ-ישראל. החלב של תנובה היה סמל מסמלי האתוס החלוצי של שיבה לעבודת אדמה ושל ילדים צברים בריאים. זה עשרות שנים תנובה מעבדת ומשווקת את התוצרת החקלאית של מאות יישובים חקלאיים, שהם בעליה הרשמיים, והיא אחד מספקי המזון הגדולים בישראל והקונצרן השלישי בגודלו בישראל.¹¹ ברמה נוספת, חלב מעורר

¹⁰ ראו Appleby, Hunt and Jacob 1994; Edmunds 1995; Lewis 1995; Ross 1995.

¹¹ שוויה מוערך בכ־800 מיליון דולר והיא משווקת כשני שלישים מכלל התוצרת החקלאית הטרייה בארץ וארבע-חמישיות ממרצרי החלב (כהן 1995; אהרוני 1976, 208-211; ברטל 1990, 214).

רגישות מיוחדת כסמל תרבותי של טבעיות, ראשוניות, אמהות וכיוצא באלה. פרשת החלב של תנובה נתפסה לפיכך כשערורייתית במיוחד.

פרשה זו שימשה עילה לעיתונאי דורון רוזנבלום לערוך מעין מאזן של "מצב המיתוס" והוא כתב: עכשיו, לאחר שערוריית הסיליקון, הכיסוי והשקרים של תנובה, נרמה שכבר לא נותר לנו דבר להתרפק עליו: לא הצנחנים, לא המיתלה, לא סיירת מטכ"ל, לא הסוציאליזם, לא טוהר הנשק, לא הגבורה וההצלחה, לא ההסתדרות ולשכת המס, לא חנה סנש, לא הלינה המשפחתית, לא אגירת אסימונים, לא "ועדה מסדרת", לא הביטחון שבנסיעה באגד. ועכשיו, כשהלך גם האמון בתנובה – מה נשאר? "ילדי תנובה" וצאצאיהם איבדו אולי לתמיד את האמון המוחלט בחברה הכחולה הגדולה, האמהית והמיטיבה, שעל ברכיה גדלנו ואת חלבה ינקנו (רוזנבלום, 1995).

הכותב הטיב לתאר את האווירה בישראל בשנות התשעים, ומנה חלק רב מן ה"מיתוסים" הלאומיים אשר זוהרם עומעם בתקופה זו. את אובדן "האמון המוחלט בחברה הכחולה הגדולה, האמהית והמיטיבה, שעל ברכיה גדלנו ואת חלבה ינקנו", ניתן לראות אפוא כמטאפורה למצב התרבות הפוליטית הישראלית בכללה בתקופתנו. השערוריה "תנובה" נקלעה אליה, והשינויים שהיא עומדת לעבור בעקבות כך (התייעלות, הפרטה וכיו"ב), אינם אלא חלק מאותו תהליך קריסה ושינוי מהיר העובר בשנים האחרונות על המבנה החברתי והמוסדות הפוליטיים שהקימו ה"אבות המייסדים" של תנועת העבודה הישראלית, אנשי העלייה השנייה והשלישית. סגירתו ב-1996 של עיתון דבר, שייסד ברל כצנלסון ב-1925 כמכשיר אידיאולוגי וחינוכי של התנועה, היא עוד סממן מסממני שקיעתו הרבים כל-כך של "העולם הישן" בישראל. אותו תהליך עצמו מוצא עתה ביטוי גם בתחום ההכרה ההיסטורית, שבו עניינו.

ברם, ההקשר של עניינו רחב עוד יותר. האווירה התרבותית-פוליטית המתוארת לעיל, אווירה של ספקנות וביקורתיות, שלא לומר ציניות, אופיינית בתקופתנו לחברות רבות, או לפחות לחלקים בתוכן. בתקופה זו אנו עדים לניגוד המתגלע בתרבות הפוליטית העולמית בין שתי מגמות הפוכות, של פירוק והרכבה – מחד גיסא התגברות גלובליזם הנובע מדינמיקה מעמדית וטכנו-כלכלית, ומאידך גיסא התגברות של תגובות-נגד לוקליסטיות פוליטיות-תרבותיות (Hall 1991a; Friedman 1994). במעמדה של מדינת-הלאום המצויה בתווך בין העולמי והמקומי חל פחות, כאשר נאמנות ובריתות חדשות נוצרות "מעליה" ברמה הבי"ן או העל-לאומית, ו"מתחתיה" ברמה האתנית או האזורית (Daedalus 1995, במיוחד Cable שם; Cox 1994; Hall 1991a, 1991b). כפי שלש ואורי מנסחים זאת "אובייקטים ניידיים וסובייקטים רפלקסיביים מייצרים קפיטליזם בלתי-מאורגן הכרוך בהתפוגגות קהילת הגורל הלאומית" (Lash and Urrey 1994, 313). כתוצאה מכך, נרטיבים לאומיים עוברים שינוי במצב הצבירה שלהם. מצד אחד, הלכידות שנוצקה בהם בתקופת גיבושי האומות מתבקעת, ומצד שני, חלק מפצלניהם מתפוצצים כאילו בכוח אנרגיות דחוסות שנצברו בהן (Rattansi and Westwood 1994; Crawford 1993). ה"אתניות החדשה" המתהווה בשלהי המאה העשרים היא תגובת-נגד, ויש האומרים (ומקווים) מלחמת-מאסף, נוכח תהליכי גלובליזציה קפיטליסטית סוחפים, המאיימים על זהויות שתמול-ששום עוד שקטו על שמריהן. תהליכים אלה אף מאפשרים תמטיזציה של מגוון זהויות חדשות המבוססות על אוריינטציות וסגנונות חיים. כיוון שכך אנו עדים לתהליכים סותרים ומשלימים המתרחשים בר-זמן: האחדה כלכלית חיצונית הכרוכה בהשתברות חברתית פנימית, רלטיביזציה של תרבויות-על הכרוכה ברה-יוטיליזציה של תרבויות-משנה, דה-קונסטרוקציה מדינתית הכרוכה ברה-קונסטרוקציה גושית וכיו"ב. תקופתנו מתאפיינת, אם כן, בערובת של תצורות ממורכזות ומבוזרות (Hall 1991a). הומוגניות והטרוגניות (Appadurai 1990), גלובליות ולוקליות (Strassoldo 1992). המצב החדש הזה כונה "גלוקליות" (צירוף של global ו-local; Axford 1995, 156; המונח העברי המקביל יכול להיות "עולמקומיות", צירוף של עולם ומקום). כדי לסבר את האוזן ניתן להמשיל את התהליך העובר כיום על המדינה הלאומית לזה שעובר על חנות המכולת – מכאן היא נשחקת על-ידי רשתות-שיווק ענקיות (במונחי התיאוריה הסוציולוגית "סטנדרטיזציה פורדיסטית"; Harvey 1989), ומכאן על-ידי מערנות קטנות ("ספציאליזציה פוסט-פורדיסטית"). אין זה אומר שכל המכולות נסגרות מיד (ודאי לא בפריפריה), אך הן דאי כבר אינן המלה האחרונה בשיווק מוזן. כך גם לגבי הלאומיות. אין היא

נכחדת בין-לילה אך, כפי שגורסים הובסבאום וגלנר, כבר אין היא הגורם המעצב את התקופה (Hobsbawm 1990, 163–183; Gellner 1983, 110–122). אולם ראו (Smith 1995).

גם ב"מכולת" שלנו מתרחשים תהליכים דומים, כמוכן בקצב ובתנאים הייחודיים למקום ולזמן, וגם כאן מתערער הנרטיב הלאומי האחיד (ומאיך מתעוררת תגובת-נגד לאומית, שהדיון בה יושאר להזדמנות אחרת). בישראל, כבעולם, באותם חוגים הנתונים להשפעה גלובליסטית, והגוררים באופן מואץ אל התרבות גורסת-המשמעות ומפרקת-הכל, של המידע, האסתטיקה, התקשורת, הצריכה והבידור הפוסטמודרניסטיים, שום סיפור כבר אינו יכול להתקבל כפשוטו, לא הסיפור על האובייקטיביות המדעית ולא הסיפור על לכידות לאומית. כמו בארצות-הברית ובמקומות נוספים, גם בישראל "הרעיון של אובייקטיביות היסטורית נתפס כבעייתי יותר מאי-פעם" (Novick 1988, 17); וגם בה "ידאות מתחלפת בספקנות וההווה שוב אינו נתפס כתולדה ישירה ומתבקשת של העבר, כפי שהונח הדבר בסיפור בינוי האומה" (Bodnar 1991, 252).

במישור הדיון האינטלקטואלי נמצאים כיום בראש המאתגרים את סיפור האובייקטיביות ההיסטורית והאחידות הלאומית בישראל מי שמוכרים כ"סוציולוגים ביקורתיים" וכ"היסטוריונים חדשים"¹². עניינו בחיבור זה הוא במקרה הישראלי של ביקורת היסטורית, ביקורת הממחישה את הקשר הגורדי שבין פוליטיקה לידע. במלים אחרות, נעסוק להלן בפוליטיקה של הידע ההיסטורי בישראל בשנות התשעים.

המושג "פוליטיקה של ידע", המשמש בדינו לצורך הבהרת הזיקה בין טקסט לקונטקסט בוויכוח ההיסטוריונים בישראל, מציין גישור בין הספירות הנפרדות לכאורה של ידע ושל זהות, גישור הקיים דרך קבע, אך גם המוכחש דרך קבע. הטענה הבסיסית הגלומה במושג פוליטיקה של הידע הינה כי בלימודי האדם והחברה אין ייצור, הפצה וקליטה של ידע שאינם ממוקמים בנקודת ראות חברתית. בשני העשורים האחרונים עלתה רמת המודעות לכך בקרב דור שלם של אינטלקטואלים, אשר עבורם הפוליטיקה של הזהות והפוליטיקה של הידע כרוכות זו בזו. נושא זה פותח במחצית הראשונה של המאה במורשת המרקסיסטית ובאסכולת פרנקפורט, חכה לתחייה בשני העשורים האחרונים בגרסה הפוסט-טרוקטורליסטית של פוקו ולאחרונה בגרסתו הפוסט-קולוניאליסטית של סעיד (During 1993; Ashcroft, Griffiths and Tiffin 1995; Said 1994). יתרה מכך, גם מושג הזהות עבר שינוי רדיקלי. מושג ה"זהות", המציין ישויות מעין-אורגניות, ראשוניות, שיוכיות, הומוגניות, מונוליתיות וסגורות, מאתגר כיום על-ידי מושגי ה"אחרות" (otherness), ה"שונות" (difference) וה"כלאיים" (hybridity), המציינים ישויות כמוראסטיות, דיסקורטיביות, נרטיביות, רפלקסיביות ובעלות גבולות חדירים ומשתנים.¹³ המסמן, או המייצג, למשל "נשיות", או "לאום", או "גזע", כבר אינו נתפס כשיקוף של המסומן, בהתאמה – "המין הביולוגי", או "הקבוצה האתנית", או "תכונות פיזיונומיות", שהם כביכול הרפנטים הממשיים. במהלך זה המסומן מאבד משהו מממשיותו, המסמן מאבד משהו מייצוגיותו, והשניים נטמעים האחד במשנהו. באחת, "זהות" הופכת מנתונה לנידונה, או ממצב למיצג (Hutcheon 1989; Rosenau 1992).

אחת ההשתמעויות של משבר הרפרונטציה הזו הוא התערערתן של סוציוגרפיות ההיסטוריוגרפיות לאומיות קונבנציונליות (היינו פונקציונליסטיות, קונצנזואליות, טלאולוגיות, ליניאריות, הומוגניות, טריומפיאליות וכיו"ב) והיווצרותם של סיפורים הלופיים, מערערים או משלימים – סיפורים על זהויות אחרות ועל אחרותה של הזהות העצמית – סיפורים ההולמים את נסיונו, או את נקודות ראותן, של קבוצות "מפסידות", נדכאות, שוליות, או זנוחות, או גם, קבוצות המתחרות באליטות השליטות, והמאירים מזווית אחרת גם את הזהות ה"מנצחים" (Novick 1988; Seidman 1994). נפנה כעת למקרה הישראלי של כתיבת היסטוריה של אחרים והיסטוריה של אחרות, ההולכת וכובשת דריסת רגל היכן שקודם לכן היה מקום רק להיסטוריה עצמית של זהות. בשלושת הפרקים הבאים נדון, לפי הסדר, בפוליטיקה של הידע ההיסטוריוני, בפוליטיקה של הידע ההיסטוריוני, ולבסוף במשלב של ידע ופוליטיקה ההיסטוריונים בישראל.

12. ראו רם 1993ב; פפה 1993; לוי ופלד 1993; 1995; 1992; Kimmerling 1992; 1995; 1993; Ram 1995a; Silberstein 1991.

13. ראו Donald and Rattansi eds. 1992; Hall 1992; Giddens 1991; Calhoun 1994; Ratherford 1990; Appadurai 1990; לביא וסוידנברג 1995.

תבנית הוויכוח: מחקר וזיכרון, ידע וזהות

את התפנית המתחוללת בכתיבה ההיסטורית בישראל זיהה לראשונה ההיסטוריון בני מוריס כבר בשלהי שנות השמונים (Morris 1988). מוריס ערך הבחנה בין היסטוריונים ישראלים "ישנים" ל"חדשים"¹⁴. ה"ישנים" אוהזים בגרסה ישראלית חד-צדדית ופשטנית של הסכסוך הישראלי-ערבי ונמנעים מלדון בעובדות שעוללות להציג באור שלילי את הצד הישראלי. הם מעין היסטוריונים-מטעם העוסקים בהצדקת התנועה והמדינה איתה הם מזדהים. ה"חדשים" החלו לפרסם בשנות השמונים, וגישתם מאופיינת בספקנות בסיסית ובאובייקטיביות מדעית. ריחוקם היחסי מן המאורעות הנחקרים ופתיחת ארכיונים מתקופת מלחמת 1948 מאפשרים להם להציע מחקרים מבוססים ומתועדים היטב. מאוחר יותר הוסיף מוריס לסיווג ההיסטוריוגרפי קטגוריית ביניים של "היסטוריונים ישנים-חדשים". בכך התכוון להבחין בין היסטוריונים-מטעם ממש, לבין היסטוריונים אקדמיים מקצועיים הנוקטים בלא-יודעין גישה אפולוגטית למושא מחקרם.

קריאת התיגר של מוריס על המחקר ההיסטורי בישראל היא מצינוי הדרך החשובים ביותר בתולדות השיח ההיסטוריוגרפי הישראלי. עם זאת, מה שהיה טוב בשעתו, ראוי כיום לבירור ולעדכון.¹⁵ השינוי המתחולל בנוף ההיסטוריוגרפי הישראלי מקיף ומהותי יותר מזה שמוריס מתאר. הוא תופס את התופעה בעיקרו של דבר כעניין אקדמי (חילופי דורות) ומחקרי (תיעוד ארכיוני), ותוחם אותה באופן מצומצם (סביב הסכסוך הישראלי-ערבי). תפיסה זו ראויה לבחינה מחודשת בכל שלושת הממדים. להערכתי, ראשית, מקור התופעה הוא חוץ-אקדמי וניתן אפילו לומר כי מה שהתחולל באקדמיה בתחום זה לאחרונה אינו אלא אימוץ של הלכי רוח הקיימים מחוצה לה, והמבטאים את אי-הנחת מן הזיכרון הלאומי הרשמי. שנית, עם כל הכבוד הראוי למלאכה החיונית של התיעוד הארכיוני, הרי העובדות המתגלות בוויכוח ההיסטוריונים היו ידועות מכבר לכל בר-בי-רב ובכל שפה רלוונטית (גם אם לא באותה מידת דיוק וביטוס), והחדשנות המתגלה היא דווקא בתחום הנרטיב ההיסטורי, היינו סיפור העבר מעצב הזהות. יותר מאשר בייצור חדש של היסטוריה מדובר כאן בקליטה חדשה של היסטוריה.¹⁶ ושלישית, אין ספק כי ההיסטוריונים של הסכסוך הישראלי-ערבי הם מפורצי הדרך בוויכוח ההיסטוריונים, אך הוויכוח הולך ומסתעף ומכסה את כל תחומי ההיסטוריה היהודית, הציונית, הישראלית והאזורית.

בוויכוח ההיסטוריונים נכרכו יחדיו שתי סוגיות: סוגיית המדעיות של המחקר האקדמי, וסוגיית צבינו של הזיכרון הקולקטיבי. הדעה הרווחת בקרב הממסד האקדמי היא כי אלה הן שתי סוגיות נפרדות לחלוטין: האקדמיה מפיקה ידע אובייקטיבי, כזה המשקף את ההיסטוריה כפי שהייתה באמת; הזיכרון הקולקטיבי, לעומת זאת, נתון לתנודות ולהלכי רוח, ונוצרים בו דימויים המסלפים את ההיסטוריה. ברמה ההצהרתית מוריס עצמו שותף לעמדה זו, והוא מכריז בהודמניות שונות על כך כי "יש אמת, ויש אפשרות של אובייקטיביות" וכי "ההיסטוריון של הסכסוך הישראלי-ערבי צריך להשתדל לכתוב על סכסוך זה כמו על המלחמה בין קרתגו לרומא, או כאילו הגיע עכשיו מהמאדים והוא מתבונן בנעשה ללא קשרים או מחויבויות" (מוריס 1994:א). מוריס אמון, אם כן, על תפיסת ההיסטוריה הרנקיאנית, לפיה תפקיד ההיסטוריון הוא "לנסות להגיע ל'אמת' ההיסטורית, ללמוד ולכתוב 'מה באמת קרה' (שם).

אך יש להבחין בין הרמה ההצהרתית למעשית. באופן מעשי, בחברה לאומית אפילו אימוץ הפרספקטיבה של "איש המאדים", המשמש כאן מטאפורה לאובייקטיביות (כאילו לא תהיה זו רק

14. בהמשך ניתח את תופעת "ההיסטוריונים החדשים" גם מרדכי בראון (1990), וכן ראו המאמרים ב-*History and Memory* 7(1). בתחום הסוציולוגיה ערכתי הבחנה מקבילה לזו שבין "היסטוריה ישנה" ל"היסטוריה חדשה". המינוח שטבעתי, ואשר השתרש בדיון הסוציולוגי בארץ, מציב "סוציולוגיה ממסדית" לעומת "סוציולוגיה ביקורתית" (רם 1993:ב). ההבדל במינוח מצביע על הבדל הרגשים בין מוריס לביני, כפי שמובהר במאמר זה. במינוח שלי ההדגשה היא על השוני בגישה התיאורית למחקר. ההתדיינות שלי עם מוריס אינה גורעת כהוא זה מהערכתי העצומה לעבודתי ולתרומתי, אשר למרבית הצער עומדות ביחס הפוך להצעות התעסוקה המגיעות אליי מאוניברסיטאות בישראל.

15. מלאכה שהחל בה אילן פפה (1993).

16. על נרטיבים בהיסטוריה ראו Megill 1995; Lyotard 1984; White 1973, 1982; וינריב 1995. לדיון חשוב על סוגיות אלה בהקשר של "ייצוג הנאציזם והשוואה" ראו Friedlander 1992.

נקודת ראות נוספת!), היא אוריינטציה בעלת משמעות פוליטית מובהקת. גם ה"אובייקטיביזם", כאילו להכעיס את חסידי, אינו נקי, אם כן, ממתען פוליטי. דוגמה מובהקת נוספת לעמדה המוצהרת ה"אובייקטיביסטית" היא מאמרה של ההיסטוריונית אניטה שפירא על הזיכרון הקולקטיבי של קרב לטרון (שפירא 1994). ההבחנה היסודית במאמר היא בין האמת ההיסטורית, בגרסה המוסמכת שמוסרת במאמר ההיסטוריונית עצמה, לבין הגרסאות השונות והמשונות הנרקמות סביבה, שאף עליהן מדווח במאמר.¹⁷ שפירא עורכת ניתוח איכותני מעולה של גלגולי הזיכרון הקולקטיבי, אך בלא משים היא עצמה נרחפת לעמדה מכמתת וכרוניקאית, המוציאה את כל השאלות טעונות המשמעות מחוץ לתחום הדיון ההיסטוריוני. מי שמכיר במקצת את עבודותיה של חוקרת מרכזית זו של הציונות, ואת הפולמוסים שעוררו, יכול רק לתמוה על הרעיון – שנרחה מכבר על-ידי סוציולוגים, היסטוריונים ופילוסופים של הירדע – כי הסובייקט החוקר, ההיסטוריון, ועבודתו חסינים מהשפעות הקשריות החלות על האובייקטים הנחקרים, ה"גיבורים" ההיסטוריים.

המחקר ההיסטורי – גם הישן וגם החדש, בכך לפחות אין הם נבדלים זה מזה – אינו יכול להיות מנותק מן הזיכרון הקולקטיבי. שני הממדים של ההכרה ההיסטורית, "היסטוריה" (במובן של מחקר) ו"זיכרון" (במובן של מיתוס), משורגים אהדדי, ומאמצם התדיר להינתק זה מזה נידון לסייפיות.¹⁸ ה"פנים" האקדמי וה"חוץ" החברתי, ה"עובדות" המתועדות וה"נרטיבים" התרבותיים, אינם קיימים בנפרד. מי שלא קרא את ספרו של א.ה. קאר היסטוריה מהי? ומי שקרא ושכח, כדאי שיעיין בו, ובפרט בפרק על ההיסטוריון והעובדות, המסתיים במסקנה כי אין מנוס מן השניות המצוינות, שכן "ההיסטוריון מצוי בתהליך מתמשך של יציקת העובדות שלו לתבנית הפרשנית, ושל עיצוב התבנית בהתאם לעובדות" (קאר [1961] 1986, 40).

את ההסתויגיות הרבות מאובייקטיביזם אפשר לסכם תחת הכותרת של רלטיביזם. על-פי האובייקטיביסט, הכתיבה ההיסטורית מייצגת בדימוי את המציאות ההיסטורית. הרלטיביסט גורס, לעומת זאת, כי את אותה פיסת מציאות ניתן לייצג בדימויים רבים ושונים. האובייקטיביסט מתעניין בשאלה מהי מידת הדמיון בין ה"שחזור" לבין ה"מקור", היינו בין ההיסטוריה הכתובה לבין האירועים ההיסטוריים. הרלטיביסט, לעומת זאת, טוען כי גם המקור עבר הבניה בדרך של ברירת חומרים וקישורים, ובעצם אין בנמצא מקור "טהור" להשוות אליו, ועל-כן לכתיבת ההיסטוריה תפקיד מייצג ולא רק משחזר. הוא מתעניין לפיכך בשאלה מדוע היסטוריונים מעדיפים לייצג את ההיסטוריה באופן מסוים זה או אחר. בניגוד לסברה הרווחת לפיה דבקות הצהרתית ב"אובייקטיביות מדעית" גם מניבה פירות מזן דומה, מצביע הרלטיביסט על הפרדוקס לפיו העמדה הרלטיביסטית נאמנה יותר לשאיפה לאובייקטיביות מאשר העמדה האובייקטיביסטית עצמה, זאת כיון שהאחרונה שוללת בהגדרה חקירה מדעית של המדע. מבחינה זו אפשר לומר כי הרלטיביזם נאמן יותר לאידיאל של אובייקטיביות מדעית!¹⁹

העמדה הרלטיביסטית מאומצת בדרך-כלל על-ידי אינטלקטואלים ביקורתיים המבקשים לחשוף את

17. שתי גרסאות של אליטות (מפא"י ומפ"ם) ושתי גרסאות של לא-אליטות ("עולים חדשים" הקובלים נגד האליטה על לקיחתם הישר מן האונייה אל הקרב, וכאלה הקובלים כי גם מקומם שלהם באליטה בשל תרומתם לקרב).
18. ראו גם פפה 1993, 1994 א ו-ב, ופיטרברג 1995. האבחנה בין "היסטוריה" ל"זיכרון", והיחסים הדיאלקטיים בין שני אלה, נדונים בהרחבה בקרב חוקרי ההכרה ההיסטורית. ראו, בין השאר, ירושלמי 1988, נורה 1993, ובהקשר הישראלי Katriel 1994 ורובבל 1994. כן ראו את הרצאתו של עמוס פונקנשטיין ז"ל שפורסמה לאחר מותו (פונקנשטיין 1995).
19. את ה"פרדוקס של האובייקטיביזם" היטיבה לנסח חוקרת המדע הפמיניסטית סנדרה הרדינג, כלהלן: "כאשר האובייקטיביזם נמנע מן המשימה של זיהוי ביקורתי של השאיפות ההיסטוריות והחברתיות, והאינטרסים והערכים הכלליים, אשר עיצבו את סדר-היום, את התכנים ואת התוצאות של מחקרים מדעיים, ממש כפי שהם מעצבים את יתר הפעילות האנושית, כאשר האובייקטיביזם פועל כך הריהו פוגם בנסינו שלו עצמו להשיג אובייקטיביות מרבית" (Harding 70, 1993a). החסיון הניתן למדע אינו כולל כמובן את הנסיבות של הפעילות המדעית, אך הללו מוגדרות כ"חיצוניות" וכ"הקשר הגילוי", וכחסרות זיקה ל"הקשר הצידוק" ה"פנימי" של המדע. זוהי העמדה שרווחה בסוציולוגיה ובפילוסופיה של המדע עד אמצע שנות הששים (ביטוי סמכותי לעמדה זו נתן קרל המפל [1979], וביטוי בוטה לחריגה ממנה נתן קון [1977]; לדיון ולהפניות על השלכות לתחום החשיבה ההיסטורית ראו בכרכים שבכתיבתו ובעריכתו של אלעזר וינריב [1987]).

ההנחות וההטיות של אמיתות מקובלות. בשניים-שלושה העשורים האחרונים ירדה קרנה של הגישה האובייקטיביסטית בכל תחומי לימודי האדם והחברה. בשיח הפוסט-פוזיטיביסטי החדש ניתן לזהות שלוש מגמות חופפות חלקית. המגמה הראשונה, מקורה בסוציולוגיה של ידע כפי שהתפתחה בעיקר בארצות דוברות האנגלית. הטיעון הבסיסי שלה הוא כי ייצור, הפצת "ידע" וקליטתו הם פרקטיקות חברתיות שפשוט לא ניתן לנתק מהקשריהן החברתיים והתרבותיים ה"חוץ-מדעיים" (קון 1977; Barnes 1974; Bloor 1976). המגמה השנייה, מקורה בביקורת התרבות כפי שהתפתחה בעיקר באירופה המערבית, והיא עוסקת בפרשנות ובפירוק של ייצוגים טקסטואליים ודיסקורסיביים (Foucault 1970, 1972). המגמה השלישית, מקורה בביקורת חברתית הנובעת מקבוצות מקופחות וקבוצות שוליים בעולם השלישי ואף בעולם הראשון, ובלט בה הקול הפמיניסטי (Harding 1987, 1993a). כל המגמות הללו חושפות, בהדגשיהן השונים, את הפוליטיקה של הידע ושל ייצוג הידע, ואת היותה של הפוליטיקה הזו, שהמחקר האקדמי שותף בה, מרכיב חיוני ביחסי כוח חברתיים (Cifford and Marcus 1986; Simons 1990; Aronowitz 1988).

עם זאת, יש להבחין בין שתי רמות של חשיבה היסטוריוגרפית ולעמוד על העדר חפיפה הכרחית ביניהן: רמת "גוף הידע", היינו תפיסת ההיסטוריונים את מושאי מחקרם (תפיסה "ישנה" או "אפולוגטית" מול "חדשה" או "ביקורתית"), ורמת "תדמית הידע", היינו תפיסת ההיסטוריונים את מהות עיסוקם (תפיסה "אובייקטיביסטית" מול "רלטיביסטית"; על האבחנה בין "גוף" ו"תדמית" הידע, ועל השלכותיה (ראו Elkana 1978). כפי שראינו, מוריס הנחשב לביקורתי ושפירא הנחשבת לאפולוגטית ברמה של גוף הידע, דבקים באובייקטיביזם מדעי ברמה של תדמית הידע. לעומת זאת, אילן פפה הנחשב לביקורתי ומרדכי בר און הנחשב לאפולוגטיקן ברמת גוף הידע, הם רלטיביסטים ברמת תדמית הידע, אם כי בעוצמות ובהדגשים שונים. פפה מצהיר תוך הזדהות כי,

היסטוריונים כיום אינם מתיימרים לאובייקטיביות, מגלים ציניות כלפי סיפור העלילה ההיסטורית שהאליטה הפוליטית בעבר ובהווה רוקמת ומנסים להאיר את כל אלה שהלאומיות, הדתיות, הגזענות והשוביניזם הגברי טרחו להשאיר באפלה (פפה 1994א).

כך גם עדין זרטל מדגישה את הממדים של "המספר" ו"הסיפור" בכתובת ההיסטוריה:

אם יושיבו שני היסטוריונים באותם התנאים ויניחו לפנייהם אותה ערימת תעודות היסטוריות, המסודרות באותו סדר – ייצא כל אחד מהם עם "סיפור" אחר, עם "היסטוריה" שונה. כי אין המדובר במסמכים עצמם – והרי גם על יחסיהם, מקריהם ושרירותם של מסמכים נאמר כבר הכל – אלא באדם הכותב את ההיסטוריה על-פי המסמכים, באופן הקריאה בהם, במעשה הפרשנות שהוא עושה, על-פי דרכו, על-פי מינו, על-פי מערכת ערכיו וההתניות האידיאולוגיות והתרבותיות שעיצבו אותו (זרטל 1994ב).

עמדתו של מרדכי בר-און מעניינת במיוחד משום שההיסטוריונים הממסדיים מעדיפים בדרך-כלל את העמדה האובייקטיביסטית, המעניקה לעבודותיהם גושפנקא "מדעית". בר-און, לעומת זאת, פותח את הדרך להודאה חלקית מצדם בהטיה אידיאולוגית, בנוסח: אם כבר רלטיביזם, אזי נקודת הראות הלאומית טובה כמו כל אחת אחרת. בתגובה לפענוח אמצעים של הטיית ההיסטוריה שנקטו בידי היסטוריונים ציוניים ממסדיים (קימראלינג 1994), קרא בר-און להבחין בין שני סוגים של הטיה: "הטיה מגויסת", העושה שימוש אינסטרומנטלי בהיסטוריה בידעין ובמכוון, ואשר אותה הוא דוחה, ו"פרספקטיבה קיומית", הרואה את ההיסטוריה מזווית ראייה פרטיקולרית, בדרך-כלל לאומית, אשר אותה הוא מקבל כרע (או כטוב) הכרחי (בר-און 1995).

טבלה 1. שלהלן מסכמת את הטיעון שהצגתי לעיל על היחס בין העמדה ההיסטוריוגרפית ברמת גוף הידע לבין העמדה ההיסטוריוסופית ברמת תדמית הידע. טבלה זו מגדירה את זירת ויכוח ההיסטוריונים, כפי שגבולותיה מסומנים על-ידי ארבע הגישות המרכזיות בו (השמות הם המחשות מתוך הדיון שלעיל).

טבלה 1: הגישות המרכזיות בוויכוח ההיסטוריונים

גוף הידע:		
אפולוגטיות	ביקורתיות	אובייקטיביות
(אניטה שפירא)	(בני מוריס)	
תדמית הידע:		
רלטיביזם	(מרדכי בר-און)	(אילן פפה)

כשלעצמי, כמי שנעזר בין המשבצת הרלטיביסטית-ביקורתית לבין זו האובייקטיביסטית-ביקורתית, והסבור כי אי-אפשר להכריע ביניהן, יפה בעיניי הצעתם של ההיסטוריונים של האידיאות עמוס פונקנשטיין ושאל פרידלנדר, לפיה יש לראות את הקטגוריה של "הכרה היסטורית" כממצעת בין שני הקטבים המרוחקים לכאורה של מחקר וזיכרון (פונקנשטיין 1991). ולפיה נקודות מפנה במחקר ההיסטורי כרוכות באופן עמוק בשינויים ברמות שונות של הזיכרון הקולקטיבי (Friedlander 1993).

על היחסים הדיאלקטיים בין קטבים אלה, ועל הרפלקטיביות והפרספקטיביות המשתמעת של ההכרה ההיסטורית הקולקטיבית, ניתן ללמוד ממחקרו של דן בר-און על תהליכי ההעברה והעיבוד של זכר השואה במשפחות בישראל. בר-און גורס כי:

יש אין סוף אפשרויות לספר את סיפור החיים. הסיפור הנתון הוא תהליך בחירה מתמיד בין אפשרויות שונות: על מה להרחיב? איפה לצמצם? מה לספר, מה להשמיט, מה לתאר, על מה להתווכח? מתי "אין סיפור" הוא כשתיקה רועמת על רקע העובדות הביוגרפיות, מתי הוא טריוויאלי? (בר-און 1994, 275).

את התשובות המשתנות לשאלות אלה, כפי שהוא גורס בדיון, אין לראות כהתקרבות אל אמת מוחלטת, אלא כדיאלוג מתמשך בין הווה לעבר שלו, כ"יכולת לנוע בחופשיות, הלך וחזור, בין מה שקרה אז ושם ובין מה שקורה פה ועכשיו, כלומר [היכולת] לחיות עם הזיכרון" (שם, 275). מה שחל כאן על היחיד, חל על אחת כמה וכמה על הקולקטיב.²⁰

עוד ניתן לעמוד על מגמת השינוי בהכרה ההיסטורית בישראל בכלל, ובהכרה ההיסטוריוגרפית בפרט, מתוך ניתוח מדיניות המערכת של כתב-העת ההיסטורי זמנים. עורכתו מעידה כי מאז שנוסד כתב-העת ב-1979 ועד היום, הוא החליף תפיסה פוטיביסטית, המתמקדת בשחזור מאורעות היסטוריים, בתפיסה רפלקטיבית, העוסקת בביקורת ובפירוק של כתיבת ההיסטוריה עצמה. לדבריה:

היום היסטוריונים המודעים לעצמם שואלים את עצמם כל הזמן שאלות: איזה יחס מתקיים בין נושאי המחקר שלהם לביניהם, והאם נושא המחקר עומד כישות אובייקטיבית שרק צריך לגלותה, או שהוא אינו מתקיים אלא בזכות הפרשנות והמשמעות שמקנה לו ההיסטוריון. זמנים עבר את התהליך הזה וכיום הוא מייצג את השאלות האלה. שאלות של מיתוס וזיכרון, למשל, ושאלות של רפרונטציה של מאורעות היסטוריים, של נרטיב היסטורי, של מיתוסים היסטוריים (זרטל 1994ב).

משותפת לדוגמאות שלעיל מודעות לאי-השקיפות של מספר ההיסטוריה. המספר לעולם נוכח בסיפור שהוא מחבר והסיפור לעולם מסגיר את מחברו. ניתן היה להכביר עוד כהנה וכהנה

20. על הרגישות הגוברת לעיצוב העבר בידי הכותבים אותו ניתן ללמוד גם מפריקט מחקרי נוסף שעניינו השואה ואשר עורכו, אביהו רונן ויהויקים כוכבי (1994), בחרו להתחיל אותו באבחון של "שפות היסטוריוגרפיות" שונות, המעצבות נרטיבים היסטוריים מובחנים. שפות אלה מוגדרות על-פי הגוף הרקדוקי של המספר: גוף ראשון רבים ("אנחנו") היא שפת המספר התנועתי, הקולקטיבי; גוף ראשון יחיד ("אני") היא השפה האישית של העד או העדה; גוף שלישי רבים ("הם") היא שפת המחקר המדעי; וגוף שלישי יחיד ("הוא", "היא") היא שפת הביוגרפיה. עם זאת, הכותבים אינם דורשים בשאלת "הסמכות הייחודית" שדורש לעצמו "גוף שלישי רבים" ובעצם היותו במובן אחר "גוף ראשון רבים".

ברוגמאות המפגינות את הרגישות החדשה הזו של כותבי ההיסטוריה בישראל, רגישות שבתמצית ניתן לתארה כרפלקטיבית (מודעת לעצמה) וכפרספקטיבית (מודעת למיקומה), אך דומה שדי באלה שהבאנו כדי להמחיש את העניין. נסכם ונאמר, אם כן, כי מה שמשתנה לנגד עינינו בישראל, איננו המחקר המדעי בלבד, ואיננו הזיכרון הקולקטיבי בלבד, כי אם התשלוּבּת של שניהם, היינו "ההכרה ההיסטורית" בכללה. מהו, אם כן, מקור השינוי ומה משמעותו?

הקשר הוויכוח: בין ציונות לבין הניאור והפוסט- שלה

את ההתפתחויות בתחום ההכרה ההיסטורית בישראל יש להבין על רקע השינויים ההיסטוריים והפוליטיים שחברה זו עוברת בתקופה האחרונה. ההכרה ההיסטורית, על כל צורותיה – הרשמית, העממית והאקדמית, ממלאת תפקיד חברתי ראשון במעלה, בעיקר בחברות מודרניות. ההכרה ההיסטורית מספקת לחברות כאלה את מה שהמודרניזציה (המדרינה, הקפיטליזם, החילון וכיו"ב) מונעת מהן – תחושה של לכידות קולקטיבית ושל משמעות קיומית. במובן זה ההיסטוריונים הם מעין "כוהנים גדולים" של הדת החדשה של העת המודרנית, הלאומיות, ומסיבה זו הלאומיות נתפסה כתחליף החילוני המוצלח ביותר לדת. ההכרה ההיסטורית ממלאת תפקיד נכבד בעיצוב ובשעתוק הזהות הלאומית, או לחילופין, בשינויה או בפירוקה.²¹

עד לתקופה האחרונה שררה בישראל גרסה זו או אחרת של "זהות לאומית" ציונית. זהות זו מילאה תפקיד מפתח בגיוס האוכלוסיה היהודית ליעדים תנועתיים ואחר-כך מדינתיים. היא יצרה סובייקטים שעבורם הציונות היא חלק מזהותם האישית, שהם חלק ממה שאנדרסון כינה "קהילה מדומיינת", בעלת זהות מוגדרת, אשר גבול חר-משמעי חוצץ בין ה"אני" הקולקטיבי שלה ובין ה"אחרים" (Anderson [1983] 1991). בדומה לזהויות לאומיות אחרות, גם זו הישראלית "המציאה מסורת" לעצמה (כלשון הובסבאום ורנגר, Hobsbawm and Ranger 1983), כלומר חיברה נרטיב-על (metanarrative) היסטורי התואם את הגדרת המציאות של האליטה המנהיגה אותה. הסיפור ההיסטורי הזה מורכב, כרגיל, תוך ברירה, התאמה, אידיאליזציה וקידוד (ובמקרים קיצוניים שכתוב ואף סילוף) של חומרים מן העבר ההיסטורי ומן הרפטואר התרבותי של קבוצת היעד. הסיפור הזה נכתב מחוץ לאקדמיה, אך גם בתוכה. ההיסטוריונים הישראלים, כמו עמיתיהם באומות צעירות אחרות, התייצבו בשדה המערכה התרבותי לשירות האליטות המנהיגות את המהפכות הלאומיות (Kennedy 1973; Breisach 1994, 228–267). ההיסטוריה ואף הסוציולוגיה שנכתבו בישראל עד לעשור או שניים האחרונים סיפקו הילת אמת לזיכרון הלאומי ולאידאולוגיה הלאומית שהזהות הלאומית המתגבשת נוקקה להם. מבחינה אינטלקטואלית ומוסדית כאחת הכתיבה האקדמית בישראל היא במקרים רבים בת-לוויה של הכתיבה האידיאולוגית, שלא לומר התעמולתית – תמיד לא במוצהר, לא תמיד במודע, ובדרך-כלל תוך עיטוף המוצר בכסות מדעית. עד לתקופה האחרונה היתה הלאומיות בישראל יותר בבחינת מצע המחקר מאשר בבחינת מושא המחקר.

משה צוקרמן, במחקרו שואה בחדר האטום, המהווה ציון דרך בלימוד הזיכרון הקולקטיבי בישראל, מתאר את תהליך ההתבצקות של סיפור ה"עבר" הקולקטיבי, שמטבעו הוא חמקני ופתוח לפרשנויות מנוגדות, כנובע מ"זכרוננו המיוסר של הקולקטיב [ה]חשוף לקללת האמביוולנטיות".

ומאחר שאין ביכולתו לשאת את קיומם הסותרני של מרכיבי זיכרון מנוגדים זה לצד זה, הוא מקבל "הכרעה" מניכאית ומגמתית מעיקרה: הוא עצמו "מנטרל" מעת-לעת ועל-פי ה"צרכים" את האמביוולנטיות, וכך "מפרק" את הדיסוננס הקוגניטיבי, פרי סתירותיו האימננטיות של הזיכרון, באמצעות "השכחתם" של מרכיבי זיכרון מסוימים ו"הבלטתם" המודגשת של מרכיבי זיכרון אחרים (צוקרמן 1993, 5).

21. במסגרת מחקריו על הלאומיות הקדיש אנתוני סמית מתשבה רבה לתפקיד ההכרה ההיסטורית, בין השאר בפרק בשם "היסטוריצים", (Smith 1981, 87–107) ובפרק בשם "אגרות ונופים" (Smith 1986, 174–208). גם חוקרי לאומיות אחרים עסקו ביחס בין עבר להווה בלאומיות, ביניהם Hobsbawm 1990, Anderson [1983] 1991, Gellner 1983. סמית קרוב יותר לעמדה הפרימורדיאליסטית והאחרונים קרובים יותר לעמדה האינסטרומנטליסטית (ראו דיון אצל Ram 1995b).

אלא שמעת-לעת שבים ומבצבצים מרכיבי הזיכרון המושכחים ומאיימים לסדוק את שכבת המגן של הזיכרון הקולקטיבי. החל משנות השבעים בסוציולוגיה, וביתר שאת בשנות השמונים בהיסטוריה, אכן ניבעים סדקים – ולאחרונה בקעים של ממש – בסיפור המוצק, האחיד, הרשמי והסמכותי של ההיסטוריה הישראלית. ערעור נרטיב־העל הרשמי אינו נובע כלל וכלל מגילויין של עובדות חדשות בלתי־נדועות; אדרבא, סדר הדברים הפוך: הגילוי, ההפצה והקליטה של עובדות כאלה נובע מערעור נרטיב־העל הציוני הרשמי.²² ערעור זה נובע מטיוס השלב המעצב בפרויקט ההתנחלות ובניית האומה־מדינה הישראלית ומדעיכת ההגמוניה של האליטה של תנועת העבודה, אשר הובילה את הפרויקט הזה עד שנות הששים המאוחרות (ובאופן פורמלי עד שנות השבעים) ומשורה של תנאים נוספים, ובראשם ירידה בעוצמת הסכסוך הישראלי־ערבי ועלייה בהשתלבות של ישראל בשוק הגלובלי. מאז שנות השבעים, ורק מאז, התאפשר לאליטות מתחרות וללא־אליטות – מימין, משמאל ומן המרכז – להשמיע את קולן, והנה התברר כי לקבוצות אחרות נרטיבים היסטוריים שונים מאלה שהורגלנו בהם. לכל קבוצה זהות משלה, לכל קבוצה קול היסטורי משלה. בניגוד לעבר, ההכרה ההיסטורית כבר אינה משקפת באופן בלעדי את תמונת המציאות של קבוצה חברתית אחת, וכלי המחקר והפרסום כבר אינם עומדים באופן בלעדי לרשותה של קבוצה חברתית אחת; או לפחות על כך נטוש המאבק. זהו הטקסט הסמוי, התת־טקסט הסוציולוגי, של ירכו ההיסטוריונים.

כתופעה היסטורית בפני עצמה הופעתם של ההיסטוריונים החדשים ו"ירכו ההיסטוריונים" שנגרם בעטיה, משנים את ההכרה ההיסטורית הישראלית בשני מובנים: האחד, עצם המעבר מקיומה של הכרה היסטורית הומוגנית להכרה היסטורית הטרוגנית; היינו, מעבר מגרסה אחת לריבוי של גרסאות. השני, עצם קיומן בשיח הציבורי של גישות הסותרות, או למצער מתקנות, את הגישה שהיתה דומיננטית עד לעת האחרונה; היינו, מעבר מהכרה היסטורית לאומית "מוסכמת" (קונצנזואלית) להכרה היסטורית רוויית ניגודים (קונפליקטואלית). מה שמתחולל לאחרונה בשיח ההיסטוריוני הישראלי הוא מעבר מ"קול ישראל" – קולה הרשמי של הציונות הקלאסית, של תנועת העבודה ושל מדינת ישראל ה"ממלכתית", לקולות רבים ושונים, לריבוי ערצני שידור ותקשורת, שמקורם בפנים ובחוץ, ואשר "צנורות" שונות כבר אינן יכולות להן. יש להבהיר כי בשולי הגרסה השלטת כרסמו תמיד גרסאות אחרות, אך, ראשית, הללו מעולם לא זכו לתפוצה וללגיטימיות שמתחילות לרכוש גרסאות כאלה לאחרונה, ושנית, גרסאות כאלה שכן נודעו בציבור לא חרגו בדרך־כלל אל מחוץ לגדר הציונית והיו בבחינת מריבה משפחתית בתוכה. מחקרים עתידיים יחשפו מן הסתם מתחים וקולות־שכנגד שהיו קיימים מכבר בכתיבת ההיסטוריה בישראל, ואולי אפילו יזהו מבשרים מוקדמים של ההיסטוריה החדשה, אך גם את הגילוי האפשרי הזה של פנים ישנות־חדשות ניתן יהיה לייחס לשיח ההיסטורי העכשווי ולא לראותו כ"גילוי" של "עובדות" מן העבר.

שני החידושים הנזכרים בשיח ההיסטוריוגרפי כשלעצמם, בלי צורך בהוכחות עובדתיות כביכול לתקפות עמדתו של צד זה או אחר בוויכוח, הם גילויים של תרבות פוליטית פוסט־ציונית חדשה הנוצרת בישראל. השינוי בתחום ההיסטוריוגרפי מציין את תחילת סיומה של ההכרה ההיסטורית ההולמת תקופת כיבוש, התנחלות, בניית לאום והקמת מדינה, ואת תחילת היווצרותה של הכרה היסטורית חדשה המאפיינת חברה אזרחית, צרכנית ואולי אף רב־תרבותית. אין מדובר כאן במעבר פשוט משלב לשלב, ודאי לא בטווח הקרוב (והרבה תלוי בגורמים המזכירים בהמשך). ברובד ההכרתי המפורש אף אין מדובר כאן בשינוי המאפיין את כלל החברה, כי אם את חוגי האליטה המבוססת, המשכילה והליברלית, או מה שמכונה בניב התל־אביבי, ה"צפונים". למרות הסתייגויות הכרחיות אלה יודגש כי בהחלט מדובר כאן בהבקעתה לשיח הציבורי הלגיטימי בישראל של מגמה העשויה – בתנאים מסוימים ובטווח הרחוק – לשנות את הגדרת הזהות הישראלית.

22. האומנם היו היסטוריונים ישראלים מנועים מלחקור את גירוש הערבים ב־1948 פשוט מפני שהארכיונים טרם נפתחו? מחד גיסא, כלום לא היו די עדויות ומסמכים גלויים שניתן היה לבדוקם? ומאידך גיסא, האם יש להבין את הדרתו המתמשכת של ההיסטוריון בני מוריס ממשרה אוניברסיטאית כנובעת מאיכות מחקרו הארכיוני? "עובדות" שכאלה מצביעות על מופרכות התפיסה ה"ארכיונית" האידיאלית של מוריס עצמו.

כאמור, עד שנות הששים המאוחרות שלטה בכיפה זהות לאומית ציונית. בתקופה הטרנס-מדינתית התבטאה ההגמוניה שלה ב"דת האזרחית" ה"חלוצית" של תנועת העבודה, ובתקופה שלאחר קום המדינה היא התבטאה ב"דת האזרחית" ה"ממלכתית", שפעלה אף היא בהשראת תנועת העבודה, ובראשה מפא"י. במשך שתי התקופות פעלו בצדה גרסאות-משנה בדמות הגרסה הדתית-לאומית, הגרסה ה"אזרחית"-ליברלית וזו הימנית-לאומנית (Liebman and Don Yehiya 1983). במחצית השנייה של שנות הששים חלה הפשרה מסוימת במידת המגויסות הקולקטיבסטית בישראל, ודומה היה כי מתחילה תקופה "פוסט-מהפכנית". אך שורת תהפוכות בלתי-צפויות, שהחלו במלחמת ששת-הימים ב-1967, טרפו את הקלפים שוב ושוב. אין זה המקום להיסטוריה פוליטית של ישראל בתקופה שבין תקיעת השופר ליד הכותל המערבי בירושלים לבין יריית האקדח בגבו של ראש הממשלה בכיכר העיר בתל-אביב. ניאלץ להסתפק כאן רק באזכור של נקודות ציון בתהליכי שינוי פוליטיים, ואחר-כך נעמוד על משמעותם לענייננו הנוכחי.

כיבוש שטחי הגדה המערבית ב-1967 הפיח רוח חיים חדשה ברעיון "ארץ-ישראל השלמה", ואף נתן הזדמנות לשכבה חברתית חדשה (שבראשה בוגרי ישיבות ההסדר) להרים את נס ההתיישבות החלוצית. מצד שני הוא אף נתן הזדמנות להתרחבות כלכלית חסרת תקדים ולצמיחת שכבה של "מתעשרים חדשים" ובו בזמן לצמיחת מחאת "הדור השני" המזרחי (הפנתרים השחורים). בשלהי 1973 יצאה ישראל בשן ועין ממלחמת יום-הכיפורים שהחלה במתקפת-פתע מצרית וסורית מסיבית. היה זה "המחדל" הבטחוני הגדול בתולדות המדינה, ותנועת העבודה סבלה בעקבותיו ממשבר הלגיטימציה החמור בתולדותיה. "המחדל" תרם תרומה מכרעת להפלתה של תנועת העבודה ב-1977 מן השלטון, בפעם הראשונה אחרי עשרות שנות דומיננטיות בלתי-מעוררת. עליית הימין לשלטון היתה כרוכה בהאצת שלושה תהליכים בסיסיים (שזימון המקרים ההיסטוריים ביניהם אינו מעיד בהכרח על תאימותם ארוכת הטווח): התעצמות המחאה הפוליטית המזרחית ועלייה בסטטוס של התרבות המזרחית על סמליה; האצה והתבססות של ההתנחלות בשטחים הכבושים והעמקת השפעת המחנה הדתי-לאומי על השיח הפוליטי בכללו; והתרחבות בהיקף הפעילות של האיגודים העסקיים ושל שכבת יזמים ומנהלים תומכי ליברליזם כלכלי. שנות השמונים נפתחו אמנם בסערת מערכת בחירות מתלהמת מטעם הליכוד בראשות מנחם בגין, שנישא אף על כתפי הישגו ההיסטורי מ-1979 בחתימת הסכם שלום ראשון עם מדינה ערבית (מצרים). אך סיומן היה בסימן שונה לחלוטין. במחצית הראשונה של שנות השמונים התבוסס שלטון הליכוד בשתי "ביצות": מלחמת לבנון ואינפלציה תלת-ספרתית. למלחמת לבנון חשיבות יוצאת דופן בתולדות התרבות הפוליטית בישראל, שכן לא היתה לפנייה מלחמה שנויה כל-כך במחלוקת ציבורית. ב-1985 חזרה המוטטלת מעט "שמאלה" והוקמה ממשלת אחדות לאומית (ליכוד-מערך), אשר חילצה את ישראל מה"ביצות" האמורות. עם זאת, נמשך בהתמדה המהלך "ימינה" בתחום החברתי כלכלי, כאשר מוסדות תנועת העבודה ההיסטורית וערכיה קורסים ונופלים תחתיהם, ואת מקומם הולך ותופס אתוס ה"הפרטה" המונהג בידי הבורגנות החדשה. תהליך זה הגיע לשיאו הסמלי ב-1994 כאשר לראשונה הובסה תנועת העבודה גם בבחירות להסתדרות (ליתר דיוק הובסה על-ידי הימין החברתי-כלכלי בתוכה), ונבחר מועמד שמשמעות הפלטפורמה שלו היתה למעשה פירוק ההסתדרות. ב-1987 שוב פרצה מלחמה שנויה במחלוקת עמוקה, כאשר החלה האינתיפאדה, התנגדות פלסטינית עממית אלימה להמשך השליטה הישראלית בשטחים. סיטואציה זו העצימה את "אפקט וייטנאם", שתחילתו המובהקת היתה במלחמת לבנון: היינו, התבחנות חברה אזרחית הנבדלת מן המדינה ומתעמתת איתה. בשנת 1991 התחוללה מלחמת המפרץ, שבה חטף הביטחון העצמי הישראלי מכה נוספת, כאשר עורפו הרך נחשף לטיילים ששוגרו מעיראק. ב-1992 חזר המערך לשלטון וב-1993 נחתם הסכם אוסלו הראשון בין ממשלת ישראל לאש"ף, אליו התווספו מאוחר יותר הסכם אוסלו ב' והסכם השלום עם ירדן, כאשר ברקע מתנהל משא ומתן גם עם סוריה.

בין תקיעת השופר ב-1967 לבין יריית האקדח ב-1995 החל הקונצנוס הציוני המקובל להיסדק. מול הזהות הלאומית הציונית שהיתה הגמונית לחלוטין עד שנות הששים המאוחרות עלו והתייצבו מאז שנות השבעים, על רקע המאורעות והתהליכים שנסקרו לעיל בחופזה, שתי חלופות עיקריות בתרבות הפוליטית הישראלית, ואם לא חלופות של ממש, אזי מגמות הדוחפות לשינוי מהותי בזהות הישראלית ובהכרה ההיסטורית הישראלית.

מגמה אחת התפתחה בשנות השבעים ואפשר לכנותה בשם *ניאו-ציונות*. זוהי מגמה המדגישה את ארץ-ישראל לעומת מדינת ישראל, את היהודיות לעומת הישראליות, ואת ההשתייכות האתנית לעומת ההשתייכות האזרחית. האוונגרד הפוליטי שלה היה תנועת "גוש אמונים", אך היא מקרינה הרחק מעבר לה אל כל "המחנה הלאומי" ואף מעבר לזה (Sprintzak 1991; Peri 1989). מגמה שנייה החלה להסתמן בשנות השמונים ואפשר לכנותה בשם *פוסט-ציונות*. זוהי מגמה המדגישה את זכויות הפרט לעומת הנאמנות הקולקטיבית, את הנורמליות לעומת הייחודיות, ואת ההווה לעומת העבר. האוונגרד הפוליטי שלה היה תנועת "יש גבול", אך גם כאן שדה ההשראה רחב הרבה יותר והוא כולל מגמות אזרחניות ומגמות זכויותניות שונות (הלמן 1993, ברזילי 1992). שתי המגמות הללו אינן בגדר מגמות אינטלקטואליות או אף פוליטיות גרידא. כל אחת מהן נישאת על-ידי שכבה חברתית מוגדרת, המונה עשרות אלפי נפשות והמקיימת אורח חיים מלא לשיטתה, הכולל, למשל, ריכוזי מגורים, מסלולי סוציאליזציה וחינוך, דפוסי משפחתיים, ערוצי תקשורת ועיסוקים מקצועיים נבדלים.²³

אף כי הציונות "הקלאסית" היא עדיין, ואף תמשיך להיות בטווח הנראה לעין, התודעה ההגמונית המוצהרת בקרב הרוב המגדיר עצמו כיהודי, הרי שתי החלופות האמורות מפלטות להן נתיבות בהגדרת הזהות ובהכרה ההיסטורית החווייתית בישראל. טבלה 2 שלהלן מסכמת את האוריינטציות הטיפוסיות של שתי המגמות הנדונות.

טבלה 2: אוריינטציות מרכזיות של ניאו-ציונות ופוסט-ציונות (ideal types)

פוסט-ציונות	ניאו-ציונות	ממדים:
אזרחנית ישראלית	"אתנר-לאומית" יהודית	אוריינטציות השתייכות
אינדיבידואליסטית	קולקטיביסטית	אוריינטציות זהות
מדינת ישראל	ארץ-ישראל	אוריינטציות מרחבית
הווה ועתיד קרובים	עבר רחוק, עתיד רחוק	אוריינטציות זמנית
אוניברסליזם ("נורמליזציה")	פרטיקולריזם ("ייחוד", "עם סגולה")	אוריינטציות תרבותיות
יש גבול	גוש אמונים	תנועה פוליטית

(מבוסס חלקית על Kimmerling 1985)

בהערה מוסגרת, הראויה לעיון נוסף, יצוין כי למרות ההבדלים הקוטביים אשר הוצגו לעיל בין המגמות שהוגדרו כניאו-ציונות וכפוסט-ציונות, יש להן גם מכנה משותף, בדמות הערעור על עליונות המדינה בתרבות הפוליטית הישראלית. מבובן זה שתי המגמות גם יחד הן פוסט-מדינתיות. מן האגף הימני מתבסס ערעור זה על עקרון הלאומיות האתנית, ומן האגף השמאלי-ליברלי הוא מתבסס על עקרון חופש הפרט וחכויותיו. שתי התפיסות מתפצלות מתוך אותה צומת היסטורית עצמה, היינו המעבר ממדינה מגויסת לחברה אזרחית.

23. הקטגוריות של "ציונות" ו"ניאו-ציונות" ו"פוסט-ציונות" הולמות במידה רבה את מה שנורית גרץ (1995) מגדירה, בהתאמה, כנרטיב של תנועת העבודה, הנרטיב הימני יהודי, והנרטיב האישי. המושג "פוסט-ציונות" הפך למקובל בשיח האידיאית-תרבותי בישראל מאז שנדון במאמרי שפורסם ב-1993 (רם 1993א).

מכל מקום, שתי החלופות הללו לציונות הקלאסית, או לפחות לציונות בשלב הממלכתי (היינו מדינתי) שלה, אינן חלופות מאותו סוג. הניאור-ציונות היא תנועה מסתגרת, לאומנית-גזענית ואנטי-דמוקרטית, השואפת להגביה את הגדר המקיפה את הזהות הישראלית, והיא ניזונה מערצמה גבוהה של קונפליקט אזורי ומרמה נמוכה של השתלבות במשק הקפיטליסטי הגלובלי. הפוסט-ציונות היא מגמה ליברטנית של היפתחות, השואפת להנמיך את גדר הזהות העצמית ולשלב בה את ה"אחרים". היא ניזונה דווקא מערצמה נמוכה של קונפליקט אזורי ומדרגה גבוהה של השתלבות גלובלית. הראשונה היא חלופה מונוליתית בתביעותיה עוד יותר מן ההכרה ההיסטורית הציונית הקלאסית (אך עצם קיומה הוא באופן פרדוקסלי, ונגר רצונה, חלק מן המצב החדש של ריבוי הגרסאות). השנייה, לעומת זאת, היא חלופה שאינה מקדשת גרסה היסטורית מוגדרת אחת, אלא את עצם ההכרה בריבוי נקודות ראות לגיטימיות כעקרון תרבותי המחייב חברות דמוקרטיות. תחת כנפי ההכרה ההיסטורית הפלורליסטית הזו מתחולל, אם כן, פירוק של עצם הרשמיות, הסמכותיות והאחידות של "קול ישראל" בתחום הזהות התרבותית וההכרה ההיסטורית.

מרקם הוויכוח: להיקורבזיה וגאודי, פוקו והברמאס

לעומת ההיסטוריונים האקדמיים החלוקים בדעתם על "מה שהיה" שואלים קוראי העיתונים הסקרנים "אז מה היה באמת?" או "איזו גרסה נכונה יותר?" הצבעתי כבר לעיל על הבעייתיות הכרוכה בהנחות האובייקטיביסטיות של הידע, הגלומות בהצגת השאלה כן. טענתי כי האובייקטיביות הדמיונית אינה קורבן של ריבוי הנרטיבים אלא, אדרבא, היא היתה קורבן של המונוליתיות הקודמת, ואפשר שהגרסאות החדשות רק יסייעו בידי חוקרים להציג את ריבוי הפנים ההיסטוריים באופן נאמן יותר למציאות (ראו יונה 1994). בכל מקרה, לא אלה השאלות הנדרשות כאן. אף כי ברובד מסוים נסוב ויכוח ההיסטוריונים על השאלה "מה היה?" הרי ברובד עמוק יותר הוא נסוב על השאלה "מה יהיה?" מנקודת הראות של סוציולוגיית הידע המשמשת את הדיון הנוכחי ניתן, לפיכך, להשעות לצורך העניין (לתחום בסוגריים כלשון הפנומנולוגים) את שאלת "המציאות" שהיתה בעבר, ולהתמקד במקום זאת בשאלה חשובה לא פחות הנוגעת להווה, והיא מהי המשמעות התרבותית של עצם ריבוי הנרטיבים ההיסטוריים?

התשובה המוצעת כאן היא, אם כן, שריבוי זה מהווה חלק מתהליך כולל יותר של דמוקרטיזציה של ישראל, שאפשר לכנותו גם תהליך "פוסט-ציוניזציה" – היינו תהליך של גיוון הזהות הקולקטיבית והנמכת גדר ההשתייכות אליה. קברצות שונות – בין אם אלה אליטות מתחרות מימין (לאומנים יהודים), או מן המרכז (הבורגנות; המעמד החדש), ובין אם אלה קברצות מבוזות (יהדות הגלות, מופלות (נשים), שוליות (חרדים), מקופחות (מזרחים) או מדוכאות (פלסטינים), ואוריינטציות שונות, שעד לאחרונה קולן הושקע, הובלע או הוצנע – מתייצבות במרחב הציבורי, מעבדות את גרסותיהן ומספרות אותן. "האמיתות" שלהן נבדלות מדרך הטבע, או נכון יותר מדרך ההיסטוריה, מן "האמת" ההגמונית הקודמת. כמו התנועה הציונית בכללה וכמו תנועת העבודה בשעתה, עוסקות עתה קברצות חברתיות אחרות, או קברצות בעלות אוריינטציות אחרות, בהגדרה מחדשת של המציאות שלהן ושל החברה הישראלית, ובתוך כך הן "ממציאות מסורות" לעצמן, היינו מפרשות מחדש את עברן.

הפוליטיקה החדשה של הידע ושל ייצוג הידע משנה את המרקם של ההכרה ההיסטורית בישראל. המפגש בין כל נרטיב היסטורי חדש הנוצר לבין הנרטיב ההגמוני הקיים יוצר מעין "ציר מחלוקת היסטוריוגרפי" נוסף. כדי לפענח את מלוא מורכבותו של ויכוח ההיסטוריונים ניתן לערוך מיפוי של צירי המחלוקת הללו, ובו יצטלבו "צירים", כגון הציר הציוני-פלסטיני, או האשכנזי-מזרחי, או העברי-יהודי, או הגברי-נשי, וכיוצא בזה. כל חצי הביקורת של הנרטיבים החדשים מכונים אל הכוח ההגמוני הישן, ואל "הנרטיב המרכזי" שלו – "הציונות הסוציאליסטית", חלקם יותר אל הרישא, "ציונות", וחלקם יותר אל הסיפא, "סוציאליסטית". טבלה 3 שלהלן מציגה מספר צירי מחלוקת מרכזיים בהכרה ההיסטורית בישראל כיום, וחושפת את מבנה העומק של ויכוח ההיסטוריונים.

טבלה 3: צירי מחלוקת מרכזיים בהכרה ההיסטורית בישראל כיום

הכרה היסטורית	
חדשה	ישנה
(נרטיבים חליפיים)	(הנרטיב המרכזי)
אישי	לאומי
פלסטיני	ציוני
יהודי	ישראלי
ימני	תנועת העבודה
מרכזי	תנועת העבודה
שמאלי	תנועת העבודה
מזרחי	אשכנזי
חרדי	חילוני
נשי	גברי

עם זאת, אין ללכת שולל אחרי הפשטות הגרפית, ויש להצביע על מורכבויות שאינן באות לידי ביטוי בטבלה דיכוטומית מעין זו. ראשית, הרשימה המוצעת אינה ממצה, שכן יש, ויכולות להתווסף, קטגוריות ותת-קטגוריות נוספות (למשל הטרוסקואלים-הומוסקואלים; ראו שורץ 1994). שנית, אין הרשימה "רגישה", במובן זה שאינה מצביעה על מצבי ההתפתחות השונים של הנרטיבים השונים (למשל, בשלב זה הנרטיב הפלסטיני מפותח לאין-ערוך מן הנרטיב הנשי, וכן הלאה). שלישית, ואולי החשוב ביותר, הרשימה מורכבת מקטגוריות זהות פשוטות, ולא משתקפים בה תחומי החפיפה הרבים שבין חלק מן הקטגוריות. כיוון שהזהות האנושית מורכבת מפסיפס של מרכיבים, שאינם בהכרח קבועים (למשל אשה פלסטינית בורגנית; או יהודי מזרחי מתנועת העבודה, וכיו"ב), אין הכרח שכל נרטיב היסטורי ייצג קטגוריה מוגדרת וסגורה אחת. מכל זה משתמע שההכרה ההיסטורית המתהווה בישראל תזדקק בעתיד להצגה סבוכה יותר, שכן היא עשויה להיות, מחד, רב-קולית יותר, ומאידך, מתזמרת באופן מתוחכם יותר. עם זאת, דומני שהתבנית הפרשנית המוצעת כאן לזיכרון ההיסטוריונים, אכן מבהירה את הדינמיקה של ההכרה ההיסטורית החדשה בישראל. נראה כי הארכיטקטורה של הנוף ההיסטוריוגרפי הישראלי הולכת ומשתנה, ואל המבנים הגיאומטריים והלבנים בנוסח להיקורבויה ייצטרפו בקרוב מבנים סגוניים וצבעוניים בנוסח אנטוני גאודי.²⁴

זיכרון ההיסטוריונים מבטא, אם כן, את תהליך התעצמות המודעות העצמית של קבוצות אשר בתנאים ההיסטוריים החדשים הנוצרים מציעות אלטרנטיבות חברתיות ותרבותיות שונות, בין אם אלטרנטיבות מלאות, או חלקיות. אך למעשה התהליך מורכב עוד יותר, שכן ההכרה ההיסטורית החדשה איננה בבחינת מפה המייצגת באופן גרפי ומוקטן תבנית ממשית הקיימת ממילא במציאות החברתית. אין זה כך שמצויות קטגוריות חברתיות, ולכל אחת מהן יש מן המוכן במגירתה נרטיב היסטורי משלה המחכה להישלף לעת-מצוא. אדרבא, חיבור הנרטיב הוא-הוא המעשה של כינון הזהות הקבוצתית, וככל מעשה כזה הוא משקף עניין ומאמץ בהגדרת מצב חדשה מצד חלק מתחברי הקבוצה המתהווה (או מצד שותפים אחרים לדרך), והוא יכול להיות שנוי במחלוקת גם בתוך אותה "קטגוריית מוצא" עצמה. קהילה פוליטית אינה "קיימת" כי אם "נוצרת" על בסיס כינון זיכרון קולקטיבי משותף, היינו חיבור עבר בעל משמעות בהווה (Somers and Gibson 1994).

כך, אגב, היה גם לגבי הציונות עצמה, כאשר מפלסי הדרך שלה החלו לכונן זהות לאומית חדשה

24. על הגישות התרבותיות הכרוכות בסגנונות ארכיטקטוניים אלה, מקצת גם בהקשר ישראלי, ראו לוינ 1984 ונונל 1990. השאלות העולות בהקשר הארכיטקטוני דומות מאוד לשאלות העולות בהקשר ההיסטוריוגרפי, אף אם כאן מדובר באסתטיקה וכאן בקוגניציה. בשני המקרים מדובר בייצוג המציאות ובהבניה של זהות. לדיון רלוונטי הממחיש את הקשר בין זהות וארכיטקטורה בישראל ראו Weingrod 1993.

ביהדות ונתקלו בהתנגדות רבתי מצד פרנסי הקהילות המסורתיות ואף מצד בעלי חלופות שונות, וכך הוא עתה, למשל, לגבי המזרחים בישראל. אצל האחרונים ניתן להבחין בקיומם של שני נרטיבים היסטוריים שונים לפחות – אחד השואף להסתפח לנרטיב ההגמוני בדרך של חשיפת אחדות הגורל היהודית והשורשים הציוניים במזרח, ושני המבקש להצביע על המיוחדות והשונות של קבוצות יהודיות שונות ועל היחס הפרובלמטי שבין הציונות ומדינת ישראל לבין יהודי ארצות האסלאם (וראו דוגמה דומה נוספת בהערה 17). יצוין עוד, כי גיבוש הזהויות הללו אינו מציין בהכרח היפרדות או הסתגרות של תרבויות בדלניות. מגמות טהורניות כאלה טיפוסיות לאינטלקטואלים שעיסוקם "המקצועי" ומחויבותם האידיאית היא לפיתוח הנרטיבים החלופיים, אך ברגיל הדינמיקה החברתית המודרנית – דינמיקת השוק מחד ודינמיקת הלאומיות מאידך – מצליחה לסחוף לקרבה, ואף לביית לצרכיה, את כל "הסיפורים" וה"סגנונות". בסופו של דבר הרבי-תרבותיות הנוצרת היא של זהויות-משנה בלבד, המתקיימות במסגרת התרבות הגלובלית-לוקלית על מתחיה. אפשר לפרש זאת כנצחון החד-ממדיות עליה התריע מרקוזה (מרקוזה 1970), או כהיווצרות של מרקם דינמי חדש עליו מבשר סעיד (Said 1994).

עד כה עסקנו כאן בביאור של "ויכוח ההיסטוריונים" כמימד במהלך כללי של פוליטיקה חדשה של זהות ויכרון, ופוליטיקה זו הוצגה מן הצד הפוסט-מודרניסטי הרדיקלי, או האופוזיציוני, שלה. בכך מוצתה מטרתו של החיבור הנוכחי. אך אי-אפשר שלא להעלות בסיומו, ולו כהערות פתיחה בלבד לצורך המשך דיון, הרהורים גם על הפן הקונפורמיסטי או אפילו הריאקציוני העלול להיות כרוך בפוליטיקה כזו כאשר היא חסרת מעצורים. הפוליטיקה הישנה של זהות ויכרון הציבה גבולות חד-משמעיים – לאומיים ציוניים ומדעניסטיים פוזיטיביסטיים – לזהות הקיבוצית ולדע ההיסטורית. פריצת גבולות אלה היא אקט משחרר. אך האם יש להחליף גבולות חד-משמעיים בהעדר-גבולות? אינני סבור כך, ואציג כאן שני גבולות שלאובדנם מחיר חברתי גבוה. הם ראויים לפיכך לעיבוד אך לא לאובדן.

ראשית, הפוליטיקה החדשה של הזהות והזיכרון כרוכה בויתור על האתוס של הנאורות, ובכלל זה הומניזם, אוניברסליזם ורציונליזם, ובגרסאותיה הקיצוניות היא שוללת כליל את הנאורות כאידיאולוגיה מאחידה וטוטאליסטית המשרתת את הגבר-הלבן-האירופי. יש בכך בלבול היסטורי ופילוסופי, שבלשון קצרה מכונה: לשפוך את התינוק יחד עם המים. ללא האתוס של הנאורות (אף כי הוא אכן ראוי לאתגור הרפלקסיבי הפוסטמודרניסטי) לא היה טעם עקרוני, ולא היה בסיס היסטורי, לגרסה הפוסטמודרניסטית הרדיקלית של זהות ותרבות. בהעדר תשתית הנאורות יכול הפרטיקולריות החדש להתקיים רק בגרסה שמרנית, פטריארכלית, פונדמנטליסטית, גזענית או פאשיסטית (יש לזכור כי תנועות ימניות כאלה, ובישראל מדובר על המגמות הניאוציוניות השונות, הן "תנועות חברתיות חדשות" כמעט לכל דבר. [ראו Calhoun 1994, 22]). יש אם כן לראות את הנאורות עצמה בהקשר ההיסטורי והדיאלקטי, ולהימנע ממהותנות (essentialism) המדמה אותה לקטגוריה אחידה ושלמה (שלילית או חיובית). וכאן התפקיד החשוב של ביקורת המודרניות הנעשית מתוכה עצמה, כפי שדורש הברמאס (Habermas 1990) או של מודרניות רפלקסיבית כפי שדורש גידנס (Giddens 1990). גישות כאלה חיוניות לסיווג של שלילת מודרניות חסרת אבחנות וחסרת מצפן, כזו המשתמעת לפעמים מהוגים כגון פוקו, ליוטאר, בודריאר וחלק מתלמידיהם.²⁵

שנית, הפוליטיקה החדשה הזו כרוכה גם בויתור על האתוס של סולידריות מעמדית וכלל חברתית, על ביטויי הסוציאליסטיים והסוציאלי-דמוקרטיים. כך בארצות-הברית, ארץ הבשורה הרבי-תרבותית, מהווה ריבוי הסגנונות והגרסאות כיסוי דק (שלא לומר דקורטיבי) על תהליך ההאחדה הקפיטליסטי, אשר למצהלות התאגידים העסקיים מפרק כל שרידי סולידריות חברתית ומעמדית כפי שהתמסדו במדינת הרווחה, גורף את כל מי ששורד אל ה"שוק", ומסלק את כל מי שאינו שורד אל השוליים המרוחים. מבחינה זו, הריסוק התרבותי הפוסטמודרני משרת דווקא את

25. על חילוקי הדעות בביקורת המודרניות, בין אסכולת פרנקפורט המאוחרת לבין הפוסטמודרניסטים, ראו סקירה תמציתית אצל Holub 1991, 133-161, וכן הויכוח בין שילה בן-חביב וג'וזיט בטלר אצל Ben-Habib, Butler, Conrell and Fraser 1995. העמדה הנקוטה בידי דומה לזו של פרייזר באותו קובץ, וכן לזו של Laclau ושל Mouffe אצל Ross 1988.

האליטה העסקית-פרופסיונלית, והעניין ב"גרסה" הנכונה פוליטית הוא דווקא עניינם של המטפסים אל המעמד הבינוני מבני קטגוריות שוליות, וספק אם הוא רלוונטי לחנאי החיים הממשיים של קשי היום. האליטה והמעמד הבינוני כבר נהנים מן החוויה הפוסטמודרניסטית, ואילו אוכלוסיית המצוקה (שקשה כיום להגדירה כ"מעמד") טרם נהנית מן החוויה המודרנית (Jacoby 1994). יש לפיכך מקום לחשש כי קריסת הנרטיבים הישנים אינה מבשרת רק טובות. הפוליטיקה מתחלפת בפוליטיקה, והפרגמנטציה הפוליטית והתרבותית המתהווה עלולה להותיר את המרחב הציבורי טרף קל לתאגידים העסקיים על שלוחותיהם התקשורתיות או לגורמים אירציונליים פרה-מודרניים. בהקשר זה ניתן לפרש את הפוליטיקה של הזוהר והזיכרון לארדווקא כגילוי של האדרה קבוצתית, אלא כנסיגה ממאבקים חברתיים של ממש, תוך בריחה לרלטיביזם בלתי-מחויב.²⁶

עם זאת, על-אף הסייגים שלעיל, האפשרות של הפסאודו-הומוגניות הכפויה של כור ההיתוך הלאומי ושל הפסאודו-מדעיות הכפויה על-ידי הממסד האקדמי אינה רצויה ואף אינה אפשרית עוד. בסך הכל יש לראות את ניצני ההתגוננות התרבותית בישראל כמהלך של בגרות דמוקרטית, שבמקרה הטוב דווקא יאפשר לקבוצות שונות להיאבק ביתר תוקף על זכויותיהן ומעמדן, תוך שהן מפרשות מחדש את עברן ומשמרות או מטפחות זהות תרבותית.²⁷

סיכום: ההיסטוריה והיסטוריות, כל האמת וקולות האמת

בחיבור זה הונחרה הזיקה שבין ויכוח ההיסטוריונים המתקיים בישראל לבין שינויים המתחוללים בתרבות הפוליטית בישראל בכללה, וזאת הן על רקע של תהליכים מקומיים והן על רקע של תהליכים עולמיים. נטענה הטענה כי המחקר ההיסטורי אינו מנותק מן הזיכרון ההיסטורי, וכי ויכוחי הסוציולוגים וההיסטוריונים אינם נובעים מחילופי דורות ומגילויי עובדות בלבד, כי אם בראש ובראשונה מהיחלשות "קול ישראל", הקול הממלכתי, והתגברות קולות ה"אחרים" בחברה הישראלית.

המהלך הבסיסי שנדון הוא דעיכה של הזרם המרכזי בתרבות הלאומית הישראלית, הצינורות הקלאסית, ועלייה בהשפעתם של שני זרמים חלופיים המנוגדים קוטבית זה לזה: הניאורציונות האתנרננטרית והפוסט-ציונות הקוסמופוליטית. אפשר לדמות את המהלך הזה לצומת שבו מתפצלת הדרך הראשית לימין ולשמאל, והמשך ההתקדמות מחייב פנייה לכאן או לכאן. הדרך הראשית היא דרכה של תנועת העבודה, אשר התבטאה ב"הכרזת העצמאות" בנוסחה של מדינה "יהודית דמוקרטית". עד שנות השמונים התקיימה סתירה עקרונית זו בדרך של פרגמטיזם הפוסח על שתי הסעיפים, ואשר חלק מן החברה שילם עבורו מחיר גבוה. החל משנות השמונים מצטברים לחצים המחייבים הכרעה בין מדינה יהודית לבין מדינה דמוקרטית. תמצית הניאורציונות היא העדפת המדינה היהודית; תמצית הפוסט-ציונות היא העדפת המדינה הדמוקרטית. כאשר ה"קונצנוס" הישן נשחק מתחילות להסתמן חלופות שונות. בתחום ההכרה ההיסטורית מתבטא המהלך בחילופי ה"קול" האחד, קולה של הלאומיות המדינתית, בריבוי של "קולות" הנשמעים מכיוונים שונים. במקום ההיסטוריה נכתבות עתה היסטוריות. במישור האקדמי מתבטא מהלך זה בהתייצבותה של פרספקטיבה ביקורתית, פוסט-ציונית ופוסט-פוזיטיביסטית, בלימודי החברה והאדם (ומצד שני, שלא נדון כאן, גם בהתייצבותה של פרספקטיבה שמרנית-לאומנית ופסאודו-פוזיטיביסטית).

הוצגה גם הדרישה שמעויות של המהלך. מחד גיסא, זהו מהלך של פלורליזציה תרבותית, המשקף את היפתחות זירת הזהות למגוון קולות חדשים, של קבוצות שבעבר היו שוליות או מדוכאות, או גם של קבוצות המתהוות סביב אוריינטציות חדשות; מאידך גיסא, זהו מהלך של ליברליזציה כלכלית, המשקף את הדעיכה, או ההיעלמות הכמעט מוחלטת, של הקול הסולידרי-מעמדי ואת התפרקותה של מדינת הרווחה. זהו, אם כן, מהלך המשלב רב-גוניות סימבולית עם חד-גוניות מטריאלית. יש בו הבטחות רבות, אבל גם סכנות לא מועטות. במקרה הטוב הוא מוביל לחברה אזרחנית ורב-תרבותית; במקרה הרע הוא מוביל לתלכיד של קנאויות תרבותיות וחוסר חמלה

26. כך נראים הדברים, למשל, אצל Furedi 1992; לגישה המעמדית ראו גם סבירסקי 1981, 74-90.

27. אפשרות הנדונה למשל אצל Fraser 1995.

חברתית. המורכבות הגלובליסטית והפוסטמודרניסטית החדשה הזו גורמת להתנגדות הן בימין והן בשמאל. גם ימין וגם שמאל מתגעגעים אל עולם שגם אתמול היה רק כביכול, אל האבחנות החד-משמעיות בין כוחות האור והשחור ובין אוהב לאויב, ואל הציפייה כי הנדהנה מגיעה "ההיסטוריה" אל תיקונה.²⁸

לסיכום, בניגוד לגישה הרואה בוויכוח ההיסטוריונים מחלוקות אקדמיות על אודות העבר, התייחסנו כאן לוויכוח ההיסטוריונים כאל אירוע תרבותי-פוליטי בעל משמעות בהווה. מצאנו כי הוא מבטא נסיגה מסוימת של הנרטיב הלאומי המרכזי ועלייה יחסית של נרטיבים אחרים. המכנה המשותף של רוב הנרטיבים החדשים שעל סדר-היום הינו "שלילת השלילות" של הצינונות, היינו "היזכרות" בזהויות שלצינונות היה עניין להשכיחן, בין אם זו היהדות החרדית ובין אם זו הלאומיות הפלסטינית, ובין אם אלה זהויות "קטנות" או "אישיות" או זהויות אחרות. שלילת השלילה, כפי שלימדנו הגל, הולכת ויוצרת לנגד עינינו את האתגר הפוליטי והאינטלקטואלי של סינתזה ניגודית חדשה, כזו שבה החיפוש אחר "כל האמת" ייעשה תוך קשב ל"קולות האמת".

המחלקה למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ביבליוגרפיה

- אבינרי, שלמה, 1995. "קדימה למאה ה-18", הארץ, 22.9.95.
- אהרוני, יאיר, 1976. מבנה והתנהגות במשק הישראלי, צ'ריקובר, תל-אביב.
- אהרונסון, שלמה, 1994. "ההיסטוריונים החדשים ואתגר השואה", מוסף הארץ, 24.6.94.
- אייזנשטדט, שמואל נח, 1967. החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות, מאגנס, ירושלים.
- אלקנה, יהודה, 1988. "בזכות השכחה", הארץ, 2.2.88.
- ארליך, אבישי, 1993. "חברה במלחמה: הסכסוך הלאומי והמבנה החברתי", אצל רם 1993, א, 253-274.
- אשכול-יגמון, חוה, 1994. אלם: מפא"י לנוכח השואה 1939-1942, יד בן צבי, ירושלים.
- באור, יהודה, 1993. "לא תום ולא שגב", עיתון 77 161: 28-24.
1994. "לשם כך קיימת מדינה ציונית..." הארץ, 27.9.94: 8.
- בית צבי, שבתאי, 1977. הצינונות הפוסט-אונגדית במשבר השואה, ברנפמן, תל-אביב.
- בר-און, דן, 1994. בין פחד לתקווה: סיפורי חיים של חמש משפחות ניצולי שואה, בית לחמי הגיטאות, לחמי הגיטאות.
- בראון, מרדכי, 1990. "מבט שני לאחור: רביזיה בהיסטוריוגרפיה של מלחמת תש"ח וראשית המדינה", יהדות זמננו 6: 89-115.
1991. אתגר ותגרה — הדרך למבצע קדש 1956, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע.
1995. "לא לרוץ אל הקצה ההפוך", הארץ, 6.1.95.
- בן-אליעזר, אורי, 1995. דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936-1956, דביר, תל-אביב.
- בר יוסף, רבקה, 1969. "דסוציאליזציה ורסוציאליזציה: תהליך הסתגלות של עולים", אצל משה ליסק ויוסף בן-דוד (עורכים), עולים בישראל, אקדמון, ירושלים, 41-59.
- ברזילי, גד, 1992. דמוקרטיה במלחמות, ספרית פועלים, תל-אביב.
- ברטל, גבריאל (עורך), 1990. דין וחשבון לוועידה ה-16 של ההסתדרות לשנים 1985-1989, ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל, הוועד הפועל, תל-אביב.
- ברנאי, יעקב, 1995. היסטוריוגרפיה ולאומיות, מאגנס, ירושלים.
- ברנשטיין, דבורה, 1987. אשה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
1993. "אשה-אדם או אשת-איש: מעמד האשה במשפחה הפועלית העירונית היהודית בתקופת היישוב", אצל רם 1993, א, 83-103.
- בשורה, עזמי, 1993. "על שאלת המיעוט הפלסטיני בישראל", אצל רם 1993, א, 203-210.
- גורני, יוסף, 1973. אחרות העבודה 1919-1930, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
1993. מדיניות ודמיון: תוכניות ופדוליות במחשבה המדינית הציונית 1917-1948, יד יצחק בן-צבי, ירושלים.
- גרדווינסקי, יוסף, 1994. "השואה, היישוב, מנהיגיו וההיסטוריונים שלהם". א. פרשת הרב וייסמינדל מברטיסלווה לדוגמה: ב. טיעונים מופרכים, פרשיות מחוקות", הארץ, 8.4.94 ו-15.4.94.
- גרינברג, לב, 1993. ההסתדרות מעל הכל, נבו, ירושלים.
- גרץ, נורית, 1995. שבויה בחלומה, עם עובד, תל-אביב.

28. על הדר-משמעותיות הימנית-שמאלית במצב הפוסטמודרני ראו, למשל, Rosenau 1992, 155-156; Aronowitz and Giroux 1991, 67-80.

- דינר, דן, 1988. "היישוב נוכח שואת יהודי אירופה" (מאמר ביקורתי). הציונות י"ג: 301-308.
- הורוביץ, דן ומשה ליסק, 1977. מיישוב למדינה: יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית עם עובד, תל-אביב.
- הלמן, שרה, 1993. הסירוב לשרת בצבא כניסיון להגדרה מחודשת של האזרחות, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. הוגש לסנט האוניברסיטה העברית בירושלים.
- המפל, קרל, 1979. פילוסופיה של מדע הסבע, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב.
- וולקוב, שולמית, 1991. "היסטוריה, היסטוריונים ומדינת הלאום הגרמנית", זמנים 37: 59-65.
- וינריב, אלעזר, 1987. חשיבה היסטורית: פרקים בפילוסופיה של ההיסטוריה (כרכים א ו ב). האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב.
- , 1995. "נפילתו ועלייתו של הנרטיב ההיסטורי", זמנים 51: 20-29.
- ויץ, יחיעם, 1994. מודעות וחוסר אונים: מפא"י לנוכח השואה 1943-1945, יד יצחק בן-צבי, ירושלים.
- וסרמן, הנרי, 1986. "הלאמת זכרון ששת המיליונים", פוליטיקה 8: 55, 6-7.
- זרובל, יעל, 1994. "מות הזיכרון וזכרון המוות: מצדה והשואה כמטאפורות היסטוריות", אלפיים 10: 42-67.
- זרטל, עדיה, 1994א. "המעונים והקדושים: כינונה של מרטירולוגיה לאומית", זמנים 48: 26-45.
- , 1994ב. "היסטוריה טורדנית", הארץ, 23.12.94.
- טבת, שבתאי, 1989. "ההיסטוריונים החדשים", הארץ (סדרה בת שלושה מאמרים): א. מי גזל מהפלסטינים את מדינתם? 7.4.89; ב. מי גירש את הפלסטינים? 14.4.89; ג. האם היה ב-1948 טרנספר ערבי? 21.4.89.
- , 1994א. "החור השחור: בן-גוריון בין שואה לתקומה", אלפיים 10: 111-195.
- , 1994ב. "אלם, מבוכה או חוסר אונים", הארץ, ספרים, 30.3.94: 4-5.
- יונה, יוסי, 1994. "בזכות הנרטיב", דבר, 21.10.94.
- ירושלמי, יוסף חיים, 1988. זכור, עם עובד, תל-אביב.
- כהן, עמירם, 1995. "יש בי תחושת שליחות", הארץ, 11.12.95: 11-2.
- כפכפי, אייל, 1995. מלחמת ברירה: הדרך לטיני ובחורה 1956-1957, יד-טבנקין, תל-אביב.
- לאור, יצחק, 1994. "הלשון הקרועה", הארץ, 19.9.94.
- לביא, סמדר וטד סוידנברג, 1995. "בין ובתוך גבולות התרבות", תיאוריה וביקורת 7: 67-86.
- לוי, יגיל, 1993. תפקיד הספירה הצבאית בבינוי הסדר החברתי-פוליטי בישראל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- לוי, יגיל ויואב פלד, 1993. "השבר שלא היה: הסוציולוגיה הישראלית בראי מלחמת ששת הימים", תיאוריה וביקורת 3: 115-128.
- לויץ, מיכאל, 1984. עיר לבנה: אדריכלות הסגנון הבינלאומי בישראל: דיוקנה של תקופה, מחיאן תל-אביב, תל-אביב.
- לוסיק, איאן, 1985. ערבים במדינה יהודית, מפרש, חיפה.
- ליבס, יהודה, 1992. "כיוונים חדשים בחקר הקבלה", פעמים 50: 150-170.
- מגד, אהרון, 1994. "יצר ההתאבדות הישראלי", מוסף הארץ, 10.6.94.
- מוריס, בני, 1989. "ההיסטוריה החדשה והתעמלנים הישנים", הארץ, 9.5.89.
- , 1991. לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947-1949, עם עובד, תל-אביב.
- , 1994א. "היסטוריה אובייקטיבית", מוסף הארץ, 1.7.94: 40.
- , 1994ב. "שיקר לנו, הסתירו, טיחו וטשטשו; ראיון עם בני מוריס" (טל רמי). ידיעות אחרונות, המוסף לשבת, 16.12.94: 28-29.
- מיכמן, דן, 1994. "על היסטוריה ושרלטנות", הארץ, 6.5.94: 39.
- מרגלית, דן, 1994. "ההיסטוריונים חדשים מיושנים", הארץ, 12.8.94.
- (מנחה), 1995. "על ציונות, פוסט-ציונות ואנטי-ציונות", הארץ, 15.10.95.
- מרקוזה, הרברט, 1970. האדם החד מימדי, ספרית פועלים, תל-אביב.
- נהון, יעקב, 1993. "מעמד תעסוקתי", אצל ש.ב. אייזנשטדט, מ. ליסק וי. נהון (עורכים), עדות בישראל ומיקומן החברתי, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.
- נונל, חואן באסגודה, 1990. אנטוניו גאודי (קטלוג), הגלריה האוניברסיטאית לאמנות ע"ש גניה שרייבר, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- נורה, פייר, 1993. "בין זיכרון להיסטוריה — על הבעיה של המיקום", זמנים 45: 4-9.
- סבירסקי, שלמה, 1981. לא נחשלים אלא מנוחשלים: מרחים ואשכנזים בישראל, המחברות למחקר ולביקורת, חיפה.
- , 1990. חינוך בישראל: מחוז המסלולים הנפרדים, ברירות, תל-אביב.
- , 1993. "מחר", אצל רם 1993א, 351-363.
- , 1995. זרעים של אי-שוויון, ברירות, תל-אביב.
- סבירסקי, שלמה דבורה ברנשטיין, 1993. "מי עבד במה, עבור מי ותמורת מה? הפיתוח הכלכלי של ישראל והתהוות חלוקת העבודה העדתית", אצל רם 1993א, 120-147.
- סמוחה, סמי, 1980. "מדיניות קיימת ואלטרנטיבית כלפי הערבים בישראל", מגמות 26: 7-36.
- , 1993. "שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים דמוקרטיה בישראל", אצל רם 1993א, 172-202.
- עברון, ברוך, 1988. החשבון הלאומי, דביר, תל-אביב.
- פוגל-ביזוי, סילביה, 1991. "אמהות ומהפכה — המקרה של נשים בקיבוץ (1910-1948)", שורשים ו: 143-192.
- פונקשטיין, עמוס, 1991. "זיכרון קיבוצי ותודעה היסטורית" בתוך תדמית ותודעה היסטורית ביהדות

- ובסביבתה התרבותית, עם עובד, תל-אביב, 13-30.
- , 1995. "תולדות ישראל בין החוחים: ההיסטוריה למול דיסציפלינות אחרות", ציון ג(3): 335-347.
- פורת, דינה, 1986. הנהגה במלכוד: היישוב נוכח השואה 1942-1945, עם עובד, תל-אביב.
- , 1990. "ההיסטוריוגרפיה הישראלית על היישוב לנוכח השואה", יהדות זמננו 6: 117-131.
- פיטרברג, גבריאל, 1994. "הסטליניסט: לאומיות, טוטליטריות ופרנויה", מוסף הארץ, 17.6.94.
- , 1995. "האומה ומספריה: היסטוריוגרפיה לאומית ואורינטליזם", תיאוריה וביקורת 6: 81-103.
- פירר, רות, 1985. סוכנים של החינוך הציוני, אורנים, קרית טבעון.
- , 1989. סוכנים של הלקח, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.
- פלד, יואב, 1993. "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל", תיאוריה וביקורת 3: 21-35.
- פפה, אילן, 1986. "משה שרת, דוד בן-גוריון והאופציה הפלסטינית" — 1948-1956, הציונות י"א: 361-379.
- , 1993. "ההיסטוריה החדשה של מלחמת 1948", תיאוריה וביקורת 3: 99-114.
- , 1994א. "השפעת האידיאולוגיה הציונית על ההיסטוריוגרפיה הישראלית", דבר, 15.5.94.
- , 1994ב. "שיעור בהיסטוריה חדשה", מוסף הארץ, 24.6.94.
- פרי, יורם, 1994. "הנסיגה לגינות הפרטיות", דבר, 22.7.94.
- צוקרמן, משה, 1993. שואה בחדר האטום: ה"שואה" בעיתונות הישראלית בתקופת מלחמת המפרץ, הוצאת המחבר, תל-אביב.
- צימרמן, משה, 1994. "ממי להציל את ההיסטוריה", הארץ, 7.1.94.
- קאר, אדוארד, [1961] 1986. היסטוריה מהי, מחדן, תל-אביב.
- קון, תומס, 1977. המבנה של מהפכות מדעיות, מפעלים אוניברסיטאיים, תל-אביב.
- קימלינג, ברון, 1993. "מיליטריזם בחברה הישראלית", תיאוריה וביקורת 4: 123-140.
- , 1994א. "סוחר החרדות", מוסף הארץ, 12.6.94.
- , 1994ב. "האם להיות חלק מן האומה הוא תנאי הכרחי לעיוות ההיסטוריה?", הארץ, 23.12.94.
- , 1995. "דת הלאומיות מול דת אורחים", הארץ, 29.9.95.
- רבינוביץ, דני, 1994. "מרקם של גוונים אפורים", הארץ, 15.6.94.
- רובינשטיין, אמנון, 1995. "סילוף הציונות", הארץ, 12.9.95.
- רוזנבלום, דרון, 1995. "על החלב שנשפך", מוסף הארץ, 15.9.95.
- רוזנהק, זאב, 1995. "התפתחויות חדשות בסוציולוגיה של הפלסטינים אזרחי ישראל: סקירה אנליטית", מנחות ל"ז: 167-190.
- רוזנפלד, הנרי ושלמית כרמי, 1979א. "ניכוס אמצעים ציבוריים ומעמד בינוני תוצר המדינה", מחברות למחקר ולביקורת 2: 43-84.
- , 1979ב. "המצב המעמדי של המיעוט הלאומי הערבי בישראל", מחברות למחקר ולביקורת 3: 5-40.
- , 1993. "הכלכלה המדינית של הלאומיות המיליטריסטית בישראל", אצל רם 1993א, 275-327.
- רוגן, אביהו ויהויקים כוכבי (עורכים), 1994. גוף שלישי יחיד: ביוגרפיות של חברי תנועות נוער בתקופת השואה, מורשת, לוחמי הגיטאות.
- רוזנקרצקי, אמנון, 1994-1995. "גלות בתוך ריבונות: לביקורת 'שלילת הגלות' בתרבות הישראלית", תיאוריה וביקורת (שני חלקים), א, 4: 23-56; ב, 5: 113-132.
- רם, אורי (עורך), 1993א. החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, ברירת, תל-אביב.
- , 1993ב. "החברה ומדע-החברה: סוציולוגיה ממסדית וסוציולוגיה ביקורתית בישראל", אצל רם 1993א, 7-39.
- , 1994. "הוויכוח הפוסט-ציוני: חמש הערות הבהרה", דבר, 8.7.94.
- שגב, תום, 1991. המיליון השביעי: הישראלים והשואה, כתר, ירושלים.
- , 1994. "ההיסטוריונים החדשים: למה הם מרגיזים כל כך", הארץ, 16.9.94.
- , 1995. "הוויכוח הראוי באמת", הארץ, 1.9.95.
- שוורץ, יגאל, 1994. "הספרות העברית: העידן שאחרי", ידיעות אחרונות, מוסף השבת, 14.10.94: 29-30.
- שוחט, אורית, 1995. "מידו פוסט ציוני?", הארץ, 1.9.95.
- שוחט, אלה, 1991. הקולנוע הישראלי: היסטוריה ואידיאולוגיה, ברירת, תל-אביב.
- , 1993. "לדובב את השתיקות: ייצוג האשה המזרח בקולנוע הישראלי", אצל רם 1993א, 245-252.
- שטרנהל, זאב, 1995א. "הציונות של מחר", הארץ, 12.9.95.
- , 1995ב. "בואו ניפרד סוף סוף ממזרח אירופה", הארץ, 6.10.95.
- , 1995. בניין אומה או תיקון חברה?, עם עובד, תל-אביב.
- שפיר, גרשון, 1993. "קרקע, עבודה ואוכלוסיה בקולוניזציה הציונית: היבטים כלליים וייחודיים", אצל רם 1993א, 104-119.
- שפירא, אניטה, 1980. ברל, עם עובד, תל-אביב.
- , 1989. ההליכה על קו האופק, עם עובד, תל-אביב.
- , 1992. חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948, עם עובד, תל-אביב.
- , 1994. "היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון תש"ח", אלפיים 10: 9-41.
- שפירא, יונתן, 1975. אחדות העבודה ההיסטורית, עם עובד, תל-אביב.
- , 1993. "המקורות ההיסטוריים של הדמוקרטיה הישראלית: מפא"י כמפלגה דומיננטית", אצל רם 1993א, 40-53.

- Alcalay, Amiel, 1993. *After Jews and Arabs: Remaking Levantine Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Al Haj, Majid, 1995. *Education, Empowerment and Control: The Case of the Arabs in Israel*. Albany NY: SUNY Press.
- Anderson, Benedict, [1983] 1991. *Imagined Communities*. London: Verso.
- Ankersmith, Frank, and Hans Kellner, eds., 1995. *A New Philosophy of History*. London: Reaktion Books.
- Appadurai, Arjun, 1990. "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy," *Public Culture* 2(2): 1–24.
- Appelby, Lynn Hunt, and Margret Jacob, eds., 1994. *Telling the Truth about History*. New York: Norton.
- Aronowitz, Stanley, 1988. *Science as Power: Discourse and Ideology in Modern Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Aronowitz, Stanley, and Henry A. Giroux, 1991. *Postmodern Education: Politics, Culture and Social Criticism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin, eds., 1995. *The Post-Colonial Studies Reader*. London: Routledge.
- Axford, Barry, 1995. *The Global System: Economics, Politics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Barnes, Barry, 1974. *Scientific Knowledge and Social Theory*. London: Routledge.
- Ben-David, Calev, 1994. "Israel's Heros Under Attack," *The Jerusalem Report*, December 29:11–14, 16–19.
- Ben-Habib, Seyla, Judith Butler, Drucilla Cornell, and Nancy Fraser, 1995. *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*. New York: Routledge.
- Ben Yehuda, Nachman, 1995. *The Massada Myth*. Medison: University of Wisconsin Press.
- Berger, Stefan, 1995. "Historians and Nation-Building in Germany After Reunification," *Past and Present* 148: 187–222.
- Bloor, David, 1976. *Knowledge and Social Imagey*. London: RKP.
- Bodnar, John, 1991. *Remaking America: Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Breisach, Ernest. 1994. *Historiography: Ancient, Medieval and Modern*. Chicago: Chicago University Press.
- Cable, Vincent, 1995. "The Diminished Nation-State: A Study in the Loss of Economic Power," *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 124(2): 23–53.
- Calhoun, Craig, 1994. "Social Theory and the Politics of Identity," in idem, ed., *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Blackwell, pp. 9–37.
- Clifford, James, and George E. Marcus, eds., 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Cox, Robert W., 1994. "Global Restructuring: Making Sense of the Changing International Political Economy," in R. Stubbs and G.R.D. Underhill, eds., *Political Economy and the Changing Global Order*. London: Macmillan, pp. 45–59.
- Crawford, Young, ed., 1993. *The Rising Tide of Cultur Pluralism*. Madison: Wisconsin, University of Wisconsin Press.
- Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences*. Spring 1995, 124(2), "What Future for the State?"
- Donald, J., and A. Rattansi, eds., 1992. "Race," *Culture and Difference*. London: Sage.
- During, Simon, ed., 1993. *The Cultural Studies Reader*. London: Routledge.
- Edmunds, R. David, 1995. "Native Americans, New Voices: American Indian History, 1895–1995," *American Historical Review* 100(3): 717–740.
- Elkana, Yehuda, 1978. "Two Tier Thinking: Philosophical Realism and Historical Relativism," *Social Studies of Science* 8.
- Flapan, Simha, 1987. *The Birth of Israel: Myth and Realities*. London: Croom Helm.
- Foucault, Michel, 1970. *The Order of Things*. New York: Pantheon Books.
- , 1972. *The Archeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Fraser, Nancy. 1995. "From Redistribution to Recognition?," *New Left Review* 212: 68–93.
- Friedlander, Saul, 1992. *Probing the Limits of Representation: Nazism and the Final Solution*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- , 1993. *Memory, History and the Extermination of the Jews in Europe*. Bloomington: Indiana University Press.
- Friedman, Jonathan, 1994. *Cultural Identity and Global Processes*. London: Sage.
- Furedi, Frank, 1992. *Mythical Past, Elusive Future: History and Society in an Anxious Age*. London: Pluto Press.
- Gellner, Anthony, 1983. *Nations and Nationalism*. Itacha, NY: Cornell University Press.
- Giddens, Anthony, 1990. *The Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- , 1991. *Modernity and Self-Identity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gildea, Robert, 1994. *The Past in French History*. New Haven: Yale University Press.
- Gitlin, Todd, 1994. "From Universality to Difference: Notes on the Fragmentation of the Idea of the Left," in Calhoun 1994, pp. 150–174.
- Habermas, Jürgen, 1990. *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hall, Stuart, 1990. "Cultural Identity and Diaspora," in Jonathan Rutherford, ed., *Identity, Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart.
- , 1991a. "The Local and the Global: Globalization and Ethnicity," in A. King, ed., *Culture, Globalization and the World System*. Houndmills, England: Macmillan, pp. 19–39.
- , 1991b. "Old and New Identities: Old and New Ethnicities," in A. King, ed., *Culture, Globalization and the World System*. Houndmills, England: Macmillan, pp. 40–68.
- , 1992. "The Question of Cultural Identity," in S. Hall, D. Held, and T. McGrew, eds., *Modernity and its Futures*. London: Polity Press and Open University, pp. 274–325.
- Harding, Sandra, ed., 1987. *Feminism and Methodology*. Bloomington: Indiana University Press.
- , 1993a. *Whose Science? Whose Knowledge?*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- , 1993b. "Rethinking Standpoint Epistemology: 'What is Strong Objectivity?'" in Linda Alcoff, and Elizabeth Potter, eds., *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge.
- Harvey, David, 1989. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- History and Memory* 7(1), 1995. "Special Issue: Israeli Historiography Revisited," edited by Gulie Ne'eman Arad.
- Hobsbawm, Eric, 1990. *Nations and Nationalism Since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric, and Terence Ranger, eds., 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holub, Robert C., 1991. *Jürgen Habermas: Critic in the Public Sphere*. London: Routledge.
- Hutcheon, Linda, 1989. *The Politics of Postmodernism*. London: Routledge.
- Jacoby, Russel, 1994. "The Myth of Multiculturalism," *New Left Review* 208: 121–126.
- Katriel, Tamar, 1994. "Sites of Memory: Discourses of the Past in Israeli Pioneering Settlement Museums," *The Quarterly Journal of Speech* 80(1): 1–20.
- Kennedy, P.M., 1973. "The Decline of Nationalistic History in the West, 1900–1970," *Journal of Contemporary History* 8(1): 77–100.
- Kimmerling, Baruch, 1983. *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*. Institute of International Studies, Berkeley: University of California Press.
- , 1985. "Between the Primordial and the Civil Definitions of the Collective Identity: Eretz Israel or the State of Israel?" in U. Almagor, E. Cohen and M. Lissak, eds. *Comparative Social Dynamics*. Boulder: Westview Press.
- , 1992. "Sociology, Ideology and Nation Building: The Palestinians and their Meaning in Israeli Sociology," *American Sociological Review* 57: 460–466.
- , 1995. "Academic History Caught in the Cross-Fire: The Case of Israeli-Jewish Historiography," *History and Memory* 7(1): 41–66.
- Kuhn, Thomas, [1962] 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Laclau, Ernesto, 1988. "Politics and the Limits of Modernity," in Ross 1988, pp. 63–82.
- Lash, Scott, and John Urry, 1994. *Economies of Time and Space*. London: Sage.
- Lewis, Earl, 1995. "To Turn as on a Pivot: Writing African Americans into a History of Overlapping Diasporas," *American Historical Review* 100(3): 765–787.
- Liebman, Charles, and Don Yehiya Eliezer, 1983. *Civil Religion in Israel*. Berkeley: University of California Press.
- Lyotard, Jean-Francois, 1989. *The Postmodern Condition*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Maier, Charles, 1988. *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Mallon, Florencia E., 1994. "The Promise and Dilemma of Subaltern Studies: Perspectives from Latin American History," *American Historical Review* 99(5): 1491–1515.
- Megill, Allan, 1995. "Grand Narrative and the Discipline of History," in Ankersmith and Kellner 1995.
- Morris, Benny, 1988. "The New Historiography: Israel Confronts Its Past," *Tikkun*, November/December.
- , 1993. *Israel's Border Wars, 1949–1956*. Oxford: Clarendon Press.
- Mouffe, Chantal, 1988. "Radical Democracy: Modern or Postmodern?" in Ross 1988, pp. 31–45.
- Novick, Peter, 1988. *That Noble Dream: the "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pappe, Ilan, 1992. *The Making of the Israeli-Arab Conflict*. London: I.B.Tauris.
- Peri, Yoram, 1989. "From Political Nationalism to Ethn-Nationalism: The Case of Israel," in Y. Lukacs, and A.M. Battah, eds., *The Arab- Israeli-Conflict*. Boulder: Westview Press.
- Prakash, Gyan, 1994. "Subaltern Studies as Postcolonial Criticism," *American Historical Review* 99(5): 1475–1490.

- Ram, Uri, 1995a. *The Changing Agenda of Israeli Sociology*. New York: SUNY Press.
- , 1995b. "Zionist Historiography and the Invention of Modern Jewish Nationhood: the Case of Ben Zion Dinur," *History and Memory* 7(1): 91–124.
- Ratherford, J., ed., 1990. *Identity*. London: Lawrence and Wishart.
- Rattansi, Ali, and Sallie Westwood, eds., 1994. *Racism, Modernity and Identity on the Western Front*. Cambridge: Polity Press.
- Rosenau, Pauline Marie, 1992. *Post-Modernism and the Social Sciences*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ross, Andrew, ed., 1988. *Universal Abandon? The Politics of Postmodernism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ross, Dorothy, 1995. "Grand Narrative in American Historical Writing: From Romance to Uncertainty," *American Historical Review* 100(3): 651–677.
- Rouso, Henry, 1991. *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1914*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Said, Edward W., 1994. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage books.
- Seidman, Steven, 1994. *Contested Knowledge: Social Theory in the Post Modern Era*. Oxford: Blackwell.
- Shafir, Gershon, 1989. *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict 1882–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shalev, Michael, 1992. *Labor and the Political Economy of Israel*. Oxford: Oxford University Press.
- Shlaim, Avi, 1988. *Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement, and the Partition of Palestine*. New York: Columbia University Press.
- Silberstein, Lawrence, ed., 1991. *New Perspectives on Israeli History*. New York: New York University Press.
- Simons, Herbert W., ed., 1990. *The Rhetorical Turn: Invention and Persuasion in the Conduct of Inquiry*. Chicago: Chicago University Press.
- Slater, Jerome, 1995. "Lost Opportunities for Peace: Reassessing the Arab-Israeli Conflict," *Tikkun* 10(3): 59–64, 88.
- Smith, Anthony D., 1981. *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.
- , 1995. *Nation and Nationalism in Global Era*. Cambridge, Polity Press.
- Somers, Margaret R., and Gloria D. Gibson, 1994. "Reclaiming the Epistemological 'Other': Narrative and the Social Constitution of Identity," in Calhoun 1994, pp. 37–99.
- Sprintzak, Ehud, 1991. *The Ascendance of Israel's Radical Right*. New York: Oxford University Press.
- Strassoldo, Raimondo, 1992. "Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence," in Zdravko Milnar ed., *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot, Hants: Avebury, pp. 35–59.
- Studies in Contemporary Jewry: An Annual X*, 1994. Reshaping the Past: Jewish History and the Historians, edited by Jonathan Frankele.
- Weingrod, Alex, 1993. "Changing Israeli Landscapes: Buildings and the Uses of the Past," *Cultural Anthropology* 8(3): 370–387.
- White, Hayden, 1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- , 1982. *The Content of the Form: Narrative, Discourse and Historical Representation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Yiftachel, Oren, 1992. *Planning a Mixed Region in Israel: The Political Geography of Arab-Jewish Relations in the Galilee*. Aldershot, Hants: Avebury.
- Zerubavel, Yael, 1995. *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israel's National Tradition*. Chicago: Chicago University Press.